

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет заочна форма навчання
Кафедра екологічного права і

контролю

ДИПЛОМНА РОБОТА

рівень вищої освіти: «спеціаліст»

на тему: «Лісові ресурси України – історичний аспект, стан і проблеми»

Виконала студентка I курсу, групи ПЕК-6
101 «Екологія», спеціалізація
«Екологічний контроль та аудит»
Кулакова Зоя Едуардівна

Керівник асистент _____
Кур'янова Світлана Олександрівна

Консультант к.геогр.н., доцент
Сапко Ольга Юріївна _____

Рецензент старший викладач _____
Грабко Наталя Вікторівна _____

Одеса – 2017 року

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....	3
ВСТУП	5
1 ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА.....	13
2 СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ.....	27
2.1 Лісовий фонд України.	27
2.3 Використання лісових ресурсів.	33
2.2 Стан лісової промисловості України.....	38
3 ПРОБЛЕМИ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ	42
3.1 Еколого-економічні проблеми забезпечення народного господарства України сировиною.	42
3.2 Проблеми раціонального використання та управління лісовими ресурсами.	44
3.3 Перспективи розвитку ресурсного потенціалу.	50
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	56

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

КОДА - Київський облдержархів;

КК – Кримінальний кодекс.

Деревостан – сукупність деревних порід у тому чи іншому лісовому насадженні.

Ділова деревина – усі сортименти ліквідної деревини, за винятком паливної деревини.

Дрова – необроблена деревина, що використовується для опалення.

Заготівля другорядної лісової продукції – заготівля в порядку спеціального використання лісових ресурсів.

Знелісення – перетворення лісів у безлісні ділянки зі зміною цільового призначення, повне знищення лісової рослинності та переведення земель в іншу категорію.

Ліквідна деревина – загальний обсяг поваленої чи заготовленої іншим чином і вивезеної деревини, яка може бути використана з господарською метою.

Лісорозведення – безпосередній результат діяльності людини із перетворення ділянок, які не були зайняті лісом, у лісові.

Паливна деревина – ліквідна деревина, що використовується як паливо у процесі приготування їжі, опалення чи виробництва енергії. Цей термін також включає деревину, що використовується для виробництва деревного вугілля, деревних пелет та інших агломератів, деревну тріску, яка безпосередньо отримана у лісі з ліквідної деревини та підлягає використанню як паливо.

Площа лісових земель, пройдена пожежами – площа, на якій сталися пожежі в лісовому фонді, незалежно від виду пожеж, категорії, розміру

площі пожеж і причин їхнього виникнення.

Площа проведення лісокультурних робіт – площа, на якій проводяться роботи щодо відтворення лісів у лісовому фонді.

Природне поновлення лісу – сукупність заходів, що сприяють появі, збереженню підросту молодняку найбільш цінних деревних порід (часткове розрихлювання ґрунту на зрубках, для забезпечення лісовідновлення в результаті нальоту насіння, збереження при рубках лісу підросту господарсько-цінних деревних порід тощо).

Рубки головного користування – це рубки стиглих деревостанів з метою заготівлі деревини.

Рубки догляду за лісом – періодичні рубки дерев, подальше зберігання яких у складі деревостанів недоцільне.

ВСТУП

Ліс - це могутній природний чинник, який позитивно впливає на клімат, ґрунти, умови формування поверхневого стоку.

У процесі свого розвитку ліс продукує органічну масу, виконуючи при цьому низку функцій: нагромаджує сонячну енергію, виробляє кисень, сприяє затриманню вологи на полях, регулює рівень води у річках, фільтрує воду, попереджує повені тощо. За різноманітністю будови, силою впливу на навколишню природу ліс є найскладнішим і найпотужнішим рослинним угрупованням, що зумовлює гідрологічний і кліматичний режим місцевості, ґрунтоутворення, флору і фауну. Завдяки колюматувальній здатності лісової підстилки, а також зменшенню швидкості водного потоку під впливом лісу каламутність води зменшується в середньому на 60-90% [1]. Із зниженням замуленості водою зменшується винос агрохімікатів (особливо фосфору і отрутохімікатів), які осідають в колюматованому матеріалі. Крім того, лісові смуги шириною 10 м поглинають 45-55% розчиненого у воді аміачного азоту, 73-93 - фосфору, 2,8-4,7% - нітратного азоту. Лісова смуга значно поліпшує бактеріологічні властивості води, зменшує кількість бактерій у воді більш ніж у 20 разів.

Ліс оберігає землю і ландшафт, приносить велику користь людині як найбільший виробник чистого, лікувального повітря, як найліпший санітар атмосфери. Лісове повітря за активними формами кисню, очищене від шкідливих домішок, є запорукою високої працездатності людини, її довголіття. За даними спеціалістів, більше 60% кисню виробляє рослинність, і її головний компонент - ліс. Тому лісові ресурси потрібно оцінювати насамперед як джерело збереження балансу кисню і вуглекислого газу. Для забезпечення чистоти повітря в умовах науково-технічної революції, коли збільшується нагромадження в біосфері вуглекислого газу і різних шкідливих домішок, зростає кількість населення, розвивається промисловість, потрібно

значно розширювати площу лісів, особливо у малолісних районах і промислових комплексах. Суспільство має рахуватися з усім, що творить єдину природу лісу, - від найніжнішої травинки до велетня-дуба, від маленької мурашки до могутнього ведмеда.

Тривале перебування в лісі сприяє підвищенню активності дихальних ферментів, вмісту кисню в крові людини, позитивному збільшенню біострумів мозку. Це, в свою чергу, поліпшує настрій, загальне самопочуття. Як показали дослідження гігієністів (А. А. Мінх, А. С. Лахно), позитивний вплив на організм людини лісового повітря пов'язаний з наявністю в ньому легких від'ємних іонів, найбільша концентрація яких спостерігається там, де лісові масиви займають від 35 до 60% і більше території. Легкі іони освіжають повітря, полегшують дихання хворих серцево-легеневою недостатністю [2].

Рослинний світ охоплює сотні тисяч видів, різновидів, сортів рослин, які мають фітонцидні властивості. Перше місце у цьому ряду посідає модрина, далі ідуть ялиця, сосна, кедр, береза, осика. Дія фітонцидів деревних і чагарникових порід сильніша, ніж такі медичні препарати, як пеніцилін та інші біологічні антисептики.

Багатоярусний лісостан з невеликим узліссям, галявиною, мальовничим озером активізує творчі здібності людини, сприяє оздоровленню і відновленню порушеної рівноваги між її організмом і навколишнім середовищем. У різних країнах медицини все більшого значення надають ландшафтотерапії. Метод лікування різних захворювань на лоні природи визнаний лікарями та біологами високоефективним. Тривале перебування хворого в рекреаційних лісах під наглядом лікаря корисне при таких недугах, як серцево-судинні, порушення обміну речовин, бронхіальна астма, катар верхніх дихальних шляхів, вегетативна дистонія [2].

Благотворний вплив лісу на клімат і на організм людини проявляється в зміні радіаційного і температурного режимів. Лісові масиви значно пом'якшують мікроклімат, формують комфортну зону з ефективною

температурою 17,2-21,7°C. Навіть у сонячну погоду тут завжди відчувається прохолода. Свіже лісове повітря - важливий елемент кліматотерапії. Навіть поодинокі могутні дерева з широкими густими кронами позитивно впливають на настрій і здоров'я людей [2].

Внаслідок специфічних мікрокліматичних умов лісового середовища в організмі людини відбуваються позитивні зміни, що зумовлюють поліпшення обміну речовин, роботу серцево-судинного апарату, підвищення утилізації кисню і виділення вуглекислоти, нормалізацію артеріального тиску. Крони дерев не тільки збагачують киснем повітря, а й фільтрують його. Позитивно впливають на людину, поліпшують настрій мальовничі галявини дендропарків. У деяких промислових містах щорічно з забрудненої атмосфери осідає до 450-500 т сажі і пилу на 1 км² площі. Зелені насадження міст вступають в протиборство з цими забрудненнями. Особливу роль тут відіграють зелене листя і хвоя з їх своєрідними пиловловлювачами - волосками, липкою поверхнею, рельєфними прожилками. Відомо, що площа листя на 1 га густого листяного лісу становить 10-12 га. Пиловловлювання залежить також від ярусності насаджень. Багатоярусний лісостан стійкіший проти токсичних відходів виробництва, ніж зріджений одноярусний лісостан, який до того ж має підлісок. Тому потрібний ретельний добір деревних і чагарникових порід при створенні газовитривалих насаджень [2].

Великої шкоди людині завдає шум, який в сучасних великих містах перевищує гранично припустимі норми. Встановлено, що рівень звукового шуму на вулицях першого класу досягає нині 80-85 дцБ, тобто у 2 рази більше припустимого внутрішньоквартирного шуму. Це призводить до патологічних змін судинної та ендокринної систем, вестибулярного апарату, зниження продуктивності праці на 50-60%, збільшення психічних захворювань людей. Особливо позитивно впливають на психічний стан людини чудові краєвиди поблизу річок. Для зменшення звукового шуму і його негативних наслідків потрібно вдосконалювати техніку, максимально знизити її шумові характеристики. Оскільки ця справа вирішується дуже

повільно, у пригоді людині знову стає зелений лісовий масив. Звукові хвилі міського транспорту губляться в сплетінні листяних пластинок та гілок. Так, густа зелена захисна смуга шириною 20 м зменшує силу звукового тиску на 8-12 дцБ; усього ж зелені насадження поглинають близько 25% вуличного шуму. На віддалі 80-100 м від дороги в густому лісі з підліском спостерігається зниження звукового тиску до 30 дцБ.

Ліси створюють особливий мікроклімат як у самому деревостані, так і на прилеглих до нього територіях. Лісові масиви зменшують силу вітру, який є важливим чинником температурного і водного режимів. На полях, розміщених біля лісу, рівномірно розподіляється сніговий покрив, який не допускає глибокого промерзання ґрунту. А це, в свою чергу, зумовлює збільшення його водопроникності і зменшення поверхневого стоку. Таким чином, внаслідок впливу лісових насаджень на мікроклімат значно зменшується обсяг поверхневого стоку з полів [2].

Ліс або захисні лісові смуги поглинають поверхневий стік із прилеглих полів. За даними В. Т. Ніколаєнка (1980), водорегулювальні лісові смуги можуть поглинати 203 мм води, прияржні смуги шириною 30 м - 145 мм, а насадження на берегах ярів - 345 мм. Отже, вплив лісових насаджень на поверхневий стік із полів залежить від виду, конструкції, розміщення насаджень. Б.В.Докучаєв довів, що степові ліси були надійними регуляторами атмосферних вод і, відповідно, степових річок, озер і джерел.

Лісовий покрив захищає ґрунти від промерзання, видування і перезволоження. Під ним значно зменшується поверхневий стік і уповільнюється весняне танення снігу. Завдяки кращому проникненню води в ґрунт і поповненню підґрунтових вод, які живлять річки, зменшуються повені, підтримується рівномірний режим річок.

Велика роль лісів і залісеності водозбірної площі у підтриманні на відповідних територіях підґрунтового, інфільтраційного стоку на певному рівні. Із збільшенням лісистості басейнів рік на 10% їх водний стік підвищиться на 10-15 мм у рік, що значно поліпшить обводненість річок,

сприятиме їх ефективному використанню у народному господарстві. Вирубування лісів на водозбірній площі викликає різке обміління річок, а іноді їх повне висихання. Слід зауважити, що ліси не можуть збільшити або зменшити сумарну кількість опадів і випаровування. Водорегулювальний вплив лісів з особливою силою проявляється під час злив, які викликають повені. Так, середньорічна кількість опадів у Карпатах в середньому становить 800-1100 мм, а на таких високогір'ях, як Свидовець і Черногора, - 1400-1600 мм. За зиму на полонинах нагромаджується до 1 тис. м³ води на 1 га. Лісова гірська рослинність затримує сніг, сприяє рівномірному його сходженню численними струмками у долини. Карпати випаровують за рік майже 20 км³ вологи, саме вони "постачають" дощові хмари безлісним регіонам Східної Європи, і України зокрема. Проте внаслідок непродуманого вирубування значних лісових площ середньорічні втрати від повеней у Карпатах досягають величезних розмірів. Лише повені та пов'язана з ними ерозія ґрунтів у Закарпатській області в 1947, 1955 і 1957 рр. спричинили збитків на суму 183,6 млн. грн. щорічно [2].

Величезну роль відіграють ліси у створенні ресурсів чистої води. Ще В.І. Вернадський зазначав, що вода, яка пройшла через лісовий ґрунт, лісову підстилку, настільки чиста, що чистішу неможливо одержати в будь-якій лабораторії. Під впливом лісових насаджень збільшується лужність води, зменшується її жорсткість, поліпшується прозорість [3]. За даними О.О.Молчанова, вода, в якій міститься 920 кишкових паличок, тобто цілком не придатна для господарсько-побутового використання, пройшовши через лісовий ґрунт, стає питною. Сьогодні немає ефективнішого засобу охорони водних ресурсів від забруднення агрохімікатами, ніж створення на водозбірній площі системи захисних лісових насаджень. Слід зауважити, що річкові артерії, вологість ґрунтів також впливають на продуктивність і довговічність лісів, їх породний склад, багатство лісової фауни. Дуже важлива функція лісових насаджень - їх водорегулювальна здатність. Ліс послаблює процеси водної ерозії ґрунту і запобігає забрудненню річок та

інших водойм. Очищення води лісом залежить від поглинання ним поверхневого стоку. Як зазначають П. С. Пастернак і М. М. Приходько (1988), механізм захисної дії лісових насаджень полягає в регулюванні поверхневого польового стоку і переведенні його у ґрунтовий з наступним поглинанням забруднювальних речовин землею й рослинністю і залученням їх у біологічний кругообіг, детоксикації шкідливих хімічних сполук під впливом мікроорганізмів. Кількість води, що поглинається лісом, залежить насамперед від породного складу лісових насаджень, а очищення забруднених вод від типу ґрунтів. Пористість лісових ґрунтів сприяє поглинанню великих об'ємів води. Після часткового очищення у верхніх шарах ґрунту доочищення забруднених вод проходить у материнській породі. В ґрунтові води потрапляє практично чиста вода [1].

На жаль, при сучасній організації сільськогосподарського виробництва та агротехніці поверхневий стік, що збирається на схилах, досягає величезних розмірів. Це призводить до інтенсифікації ерозійних процесів і забруднення водних ресурсів. Для посилення ролі лісових насаджень і зменшення забруднення водойм аргохімікатами потрібно забезпечити оптимізацію агроландшафту, тобто встановити оптимальне співвідношення між його основними компонентами (лісами, полями, сіножатями, чагарниками), при яких будуть максимально використовуватися захисні і водорегулювальні властивості лісу. За даними П.С.Пастернака, М.М.Приходько (1988), при незначному розчленуванні рельєфу мінімальна лісистість має становити 5-10%. Лісові насадження при цьому будуть виконувати кліматорегулювальні, полезахисні функції. У районах із пересіченим рельєфом, із крутизною схилів 1,5-6°, мінімальна лісистість становитиме 12-20%. Тут лісові насадження відіграватимуть водорегулювальну і ґрунтозахисну роль. В результаті оптимізації лісистості в агроландшафті будуть формуватися чисті води високої якості [1].

Ліси - важливий і ефективний засіб закріплення і охорони ґрунтів. Вони запобігають змиванню і розмиванню ґрунту, утворенню яруг,

зберігають і поліпшують його властивості, закріплюють рухомі піски. Завдяки розвинутим кореневим системам ліси з глибоких шарів ґрунту виносять на поверхню мінеральні поживні речовини, які разом з органічними сполуками, розкладаючись під дією мікробів, сприяють не тільки підтриманню, а й підвищенню родючості земель.

Одна з найважливіших ґрунтозахисних властивостей лісів - протиерозійна. Протягом тисячоліть у процесі діяльності люди вирубували ліси, розорювали великі площі, винищували дику рослинність, а на луки й степи пускали незліченні отари, які згарцювали землю, знищили у багатьох місцях верхній структурний родючий покрив ґрунту. Відомий американський вчений Лестер Браун (1987) вважає, що втрата верхнього шару ґрунту - це тиха криза, на відміну від землетрусів, вибухів вулканів та інших стихійних явищ. Ця катастрофа, спричинена діяльністю людини, проявляється поступово. Такі шкідливі явища і процеси, як ерозія ґрунтів, розвиток ярів, зсуви, селі, катастрофічні повені, викликаються різким зниженням лісистості. За даними американського вченого Ж. Б. Еггенса (1953), зменшення площі лісів тільки за 100 років призвело до того, що 23% сільськогосподарських угідь світу стали безплідними. Нині в світі щорічно втрачається 26 млрд. т ґрунту, що еквівалентно знищенню 9,3 млн. га орних земель. Якщо ерозія буде продовжуватися з такою інтенсивністю, вона може підірвати продуктивність третьої частини орних земель світу. Численні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених свідчать, що в системі боротьби з ерозією вирішальна роль належить лісові; подолати вітрову ерозію можуть раціональна агротехніка і створення полезахисних смуг [2].

Особливо важлива протиерозійна водорегулювальна роль лісів на нижніх частинах схилів. Вони поглинають рідкий і затримують твердий стік з вищерозташованих ділянок, завдяки чому площі, що знаходяться нижче, захищаються від змиву ґрунтів, а днища балок, береги рік та інші водойми - від розмивання, замулення та занесення продуктами ерозії. Захисна функція лісів має особливо важливе значення в горах, оскільки дерева, закріплюючи

ґрунт корінням, оберігають його від змиву, запобігають розвитку селів, зсувів, утворенню стрімких гірських потоків. Механізм протизсувної дії лісів полягає в тому, що вони, споживаючи вологу на транспірацію, зменшують вологість ґрунтів на водотривких шарах, внаслідок чого процес зсуву послаблюється.

1 ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА.

Ліс – культура поколінь. До віку стиглості він росте багато десятків, а то й сотню років. Бажано, щоб лісничий і директор лісгоспу працювали на одному місці десятки років і передавали своїм нащадкам ліс у кращому стані, ніж одержували його від своїх попередників.

Ліс відіграв і відіграє дуже поважне призначення в житті нашого народу не тільки як джерело матеріальних вартостей (дерева й побічних продуктів — дичини, меду, овочів, грибів, трави чи випасів, підстилки, моху та ін.), але також як стратегічний, державотворчий та колонізаційний чинник і як добродійний елемент природного краєвиду.

Лісова смуга України - Полісся було охоронним запіллям і джерелом народних сил для давньої української держави, що в X-XIII ст. переживала постійні напади й нищення від степових кочовиків. Даючи засоби поживи й охорону для населення, Полісся постачало й перші продукти для міжнародного вимінного торгу (мед, віск, хутра) і так вводило Україну в світ міжнародного господарства.

Густе колись залісення Правобережжя полегшувало господарську колонізацію його просторів (скотарство, полювання, бортництво та ін.) і до якоїсь міри охороняло її від татарських і турецьких нападів, бо в ліси ховалися люди та худоба. Ще виразніше виявлялася господарське й колонізаційне призначення лісів Лівобережжя, що не утворювали великих масивів, а тяглися прирічними смугами. Усі ці ліси й річки, представляли собою захищені місця, багаті на рибу, звірину й мед, стали в XVI-XVII ст. важливими вихідними пунктами колонізації Лівобережжя й степу, що починалися так званими «уходами» [4]. Організоване ведення лісового господарства на заході України сягає 13ст. Відомо, що завдяки зусиллям

Данила Галицького (1215–1264) вперше у світовій практиці на території теперішніх Біловезької та Уманської пуц був створений заповідник.

З лісом зв'язаний початок та первісний розвиток промисловости, спочатку лісової, що від кінця XV ст. в'язала Україну з ринками Західної Європи, насамперед із Данцігом (дерево, попід, смола, дьоготь), і забезпечувала саму країну склом і залізом у »гутах« та »рудах«. Із зменшенням та занепадом лісової промисловости в лісових околицях у першій половині XVIII ст. постають перші мануфактури, вживаючи дерево на опал і використовуючи на виробництві звільнені контингенти лісового робітництва. На початку XIX ст. на дужче залісених Волині й Поділлі зосереджуються сукнарні, ливарні та скляні гуті, на Київщині - чинбарні, на Чернігівщині - миловарні. З половини XIX ст. давні галузі хімічного перероблення дерева - поташництво, смолокуріння, дігтярництво й вугільництво - підупадають, і лісова промисловість переходить на механічне оброблення та тартакову промисловість, тільки з розбудовою залізниць (від пол. XIX ст.) й з переходом на кам'яновугільний опал промисловість унезалежнюється від лісових околиць.

У цей час далеко за межі безпосереднього використання лісу виступає вже його нова роль - добротинне діяння. В наших умовах воно полягає не тільки в поліпшенні гідрологічних умов краю, в зміцненні поверхні ґрунту ярів, проваль, гірських та ін. крутосхилів, річкових узбереж, сипних пісків тощо, в етичному, естетичному й оздоровному впливі на людину, в збільшенні обороноздатности країни, але й у місцевому поліпшенні континентального клімату нашого степу. У зв'язку з захисним чи охоронним діянням лісу в Україні почали розвиватися роботи коло залісення: 1) згаданих невжитків — для закріплення поверхні землі й використання продуктивних сил ґрунту; 2) степових займищ — для поліпшення кліматичних умов степового хліборобства [5].

Організація й техніка лісового господарства в західних частинах України не мали в своїй подобі якихось рис, що виявляли б українську лісову специфіку. Натомість розвиток лісівництва на Центральній і Східній Україні, в силу природних умов, набрав спеціальних особливостей. Лісова пограничність України вказує на обмежену лісопридатність і пояснює її малолісність. Тому лісівничі заходи на Україні виявилися найперше й найпоказніше в новозалісеннях у степу, що провадилися ще в XVIII ст. запоріжцями, а пізніше з наказу російської влади. На початку XIX ст. українські землевласники широко провадили залісення пісків; новопоселенці стали засаджувати деревами присадибні землі, а від 1843 р. з розпорядження уряду почалося й систематичне степове лісорозведення [5].

Ці праці дали низку важливих спостережень і викликали багато досліджень, які всебічно з'ясували відношення між степом і лісом. Вони дали можливість виробити методи розведення степового лісу, якому нині надають дві основні форми: деревинно-тінева й деревинно-кущова. В обох формах основною породою є дуб у супроводі клена й ясеня, а півтеневі дерева (липа, граб, білоклен та ін.) або чагарники (бруслина, жовта акація, чорноклен, ліщина та ін.) відіграють підгінне й ґрунтозахисне призначення. Точність застосування деталей техніки вирощення й плекання лісу в степу дає можливість забезпечити тут розвиток і існування лісу, але тільки на більш лісопридатних займищах. Взагалі ж масивне лісорозведення в степу виявилось нерентабельним. Стійкішими новотворами в степу показали себе лісові смуги (10-30 м завширшки) як акумулятори (збірники) снігу. Вони служать степовому хліборобству як полезахисні смуги, становлячи собою одну з галузей меліоративного лісівництва. Взагалі завдання лісової продукції відступає тут перед завданням створення стійких форм лісу. Так сформувалося українське звичайне сухе лісівництво [5].

У лісостепу, як і на Поліссі основним завданням лісівництва стає збереження й створення найпродуктивніших форм лісу в їх природних типах. Вивчення природних типів лісу в їх статиці й динаміці та використання

лісової типології до завдань і техніки лісовирощення стає другою характеристичною рисою українського лісівництва. Сприятливіші умови лісовирощення спрощують його техніку, але й тут треба рахуватися з континентальністю підсоння (півсухе лісівництво).

Поширення на значних площах гірських, піскових, яружних та ін. невжитків викликало розвиток меліоративного лісівництва, що має реставрувати різні категорії захисних лісів. Це меліоративне лісівництво виробило свою техніку праці, почавши систематично розвиватися в 1890-их рр. (закріплення ярів і пісків). Велика площа невжитків (бл. 1 500 000 га) є додатковою резервою лісових ґрунтів і робить меліоративне лісівництво дуже важливою застосовною галуззю, що стає третьою специфічною рисою українського лісівництва [6].

Промислові ж галузі лісового комплексу сформувались на території України в XIX ст. У цей час пошматована територія України й її економічний потенціал були підпорядковані інтересам іноземних держав.

Ліси Західної України поділялись на державні, приватні та общинні. При цьому на території Галичини, Буковини та Закарпаття державні ліси становили - 30, приватні – 62%, общинні – 8%. Ліси цього регіону на той час характеризувались досить високою продуктивністю, Щорічний приріст деревини становив 6150 тис.м³. Однак слабо розвинена мережа шляхів сполучання не давала змогу здійснювати рівномірну експлуатацію лісів. Тому в першу чергу вирубували найбільш продуктивні насадження в басейнах рік, доставляючи деревину в місце призначення головним чином водними шляхами.

У другій половині XIX ст. в Галичині та Буковині почалося будівництво залізниць з широкими та вузькими коліями. З 1885 по 1898р. експорт лісоматеріалів із Галичини та Буковини збільшився в 13 разів [7].

У кінці XIX ст. на території Галичини та Буковини спостерігається інтенсивний розвиток міст, транспорту і промисловості. Особливо високими темпами розвивається деревообробна промисловість. У 1877р. на території

Галичини діяло 556 лісопильних заводів. У Буковині переробка деревини була зосереджена в Чернівцях і Сторожинецькому окрузі.

В Закарпатті лісопиляння розвивається в містах Буштино та Сігет. Розвиток лісопиляння зумовив надмірну експлуатацію лісів, скорочення лісистості території. Так за останні 30 років XIX ст. площа лісів у Галичині скоротилася на 100 тис.га. Особливо відчутно скоротилась площа лісів у Буковині. Наприклад, якщо лісистість території в 1847р. становила 43,4%, то в 1929р. - тільки 24,6% [7].

У 1905 р. в лісопильному, столярно-меблевому та паперовому виробництвах Галичини працювало 65112 робітників. Загальна потужність силових машин у деревообробній промисловості становила 12 тис. кінських сил. Серед галузей промисловості лісовий комплекс посідає провідне місце. Однак за сучасними уявами це були невеликі підприємства. Середня кількість працюючих на одному підприємстві становила 55 працівників.

У повоєнні роки лісова та деревообробна промисловість розвивались повільно, оскільки не були конкурентноспроможними на світовому ринку, мали відсталу техніку та технологію.

Організоване ведення лісового господарства на територій Східної України сягає Київської русі. Ще в XI–XII ст. здійснювалася охорона лісів.

Історія розвитку галузей лісового комплексу Східної України тісно пов'язана з історією Російської імперії, в складі якої вона перебувала протягом трьох століть. До XVII ст. у Східній Україні було багато лісів. Великої шкоди лісам України завдало будівництво поташних заводів. Поташ у той час використовували для виготовлення скла, мила, фарб. Обсяги виробництва поташу в окремі роки сягали 17400 ц. Для його отримання було необхідно близько 3 млрд. м³ цінної деревини [7].

Винищення лісів призвело до значного зменшення лісистості території Східної України. Тільки за період з 1819 по 1913 рік лісистість території Полтавської губернії зменшилась з 13 до 5%, Чернігівської – з 21 до 14, Київської – з 20 до 17%.

Перед першою світовою війною ліси Східної України перебували головним чином у приватній власності. При цьому слід зазначити, що частка державних лісів поступово зменшувалась. За період з 1854 по 1886 рік частка державних лісів зменшилась від 30,7 до 19,5%.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції і зречення царя Миколи II від престолу органи управління, які існували в царській Росії, були ліквідовані. Восьмого листопада 1917 року Другий Всеросійський з'їзд рад ухвалив Декрет про землю, за яким природні багатства, зокрема, земля, ліси і надра були націоналізовані, тобто оголошені всенародною власністю. Більшовики, захопивши владу, проголосили гасло «Грабуй награбоване», і започаткували страшне моральне розтління народу, розв'язали зоологічні інстинкти у людей без совісті й честі, дали волю їхнім підлим якостям, зняли з них моральні гальма, благословили руйнацію і деспотизм. У лісах України як колишніх державних, так і приватних, розпочалися масові самовільні рубки і розкорчовування деревостанів [7].

22 січня 1918 року Україна проголосила про утворення своєї незалежної держави – Української Народної Республіки, а 13 січня 1919 року було ухвалено «Закон про ліси УНР». 27 грудня 1918 року Раднарком РРФСР ухвалив постанову про створення Головного лісового комітету, який мав опікуватися заготівлею дров для опалення та інших потреб. Діяльність цього комітету поширювалася на всі райони України, які загарбувала червона армія. В періоди, коли існували органи влади УНР, у складі Міністерства земельних справ лісовим господарством керував Лісовий департамент.

У той період, коли Українською державою керував гетьман П.Скоропадський (травень-листопад 1918 року) в Україні були відновлені закони, які діяли в царській Росії, в тому числі, й положення про збереження лісів 1888 року. Тоді ж відновили свою роботу дореволюційні Губернські Лісоохоронні Комітети. Керував лісовим господарством Лісовий департамент, підпорядкований Міністерству хліборобства. Очолював його видатний вчений-лісівник Б.Г. Іваницький.

До жовтневого перевороту у дев'яти українських губерніях діяли Києво-Подільське, Харківсько-Полтавське, Холмсько-Волинське, Херсонсько-Бессарабське і Таврійсько-Катеринославське територіальні лісові управління, а також Управління начальника Лісових справ Чернігівщини. Цим управлінням безпосередньо було підпорядковано 149 лісництв, 429 об'їздів, 2216 обходів [7].

Організація нових лісництв на базі колишніх приватних лісів розпочалася у 1920 і продовжувалася у 1921 році. В ті ж роки створили повітові лісові підвідділи, ліквідовані у 1921 р. Організовані лісництва не мали контор, телефонного зв'язку, коней і більшість з них деякий час існували лише на папері. У зв'язку з катастрофічною нестачею спеціалістів лісового господарства у 1920 році органи радянської влади зобов'язали спеціалістів-лісівників зареєструватися і приступити до роботи. Тих, хто ухилявся від реєстрації, притягували до відповідальності за законами військового часу, як дезертирів (Київський облдержархів (КОДА), фонд р-349, опис 1, справа 17, арк. 6). У Київській губернії і Києві у 1921 році нараховувалося вчених-лісівників 60 чоловік.

Радянська влада призначала на посади лісничих не спеціалістів, а членів ВКП(б). Більшість з них вміли лише читати і в анкетах писали «освіта домашня». У Київській губернії, станом на 1918 рік, налічувалося лише 28 державних лісництв, лісничі та їх помічники, яких радянська влада вважала представниками колишнього панівного класу, були вбиті або виїхали у міста. У Київській губернії у 1920–1921 роках організували 74 лісництва. Отже, проблема забезпечення лісництв кадрами стала тоді проблемою номер один. Проте і в таких умовах керівники ВУПЛу зуміли налагодити ведення лісового господарства. Сприяло наведенню деякого порядку в лісах прийняття ВУЦВК «Закону про ліси УСРР» (1923 рік).

Практика показала, що ГЛЮ не можуть ефективно керувати великою кількістю лісництв, тому у 1923 році розпочалося створення збільшених

лісництв, які стали прообразами майбутніх лісгоспів. Кожному збільшеному лісництву підпорядковувалося 7–12 звичайних лісництв [8].

Незважаючи на колосальний дефіцит спеціалістів лісового господарства, органи радянської влади ухвалили постанову про чистку кадрів лісництв від антирадянських елементів (КОДА, фонд 349, опис 1, спр. 1138). Головним критерієм при атестації лісничих та їх помічників були не професійні і ділові якості, а їх політична благонадійність та відданість радянській владі (КОДА, фонд 712, опис 1, спр. 47; фонд 349, опис 1, спр. 1138). По Україні з 13100 працівників лісової охорони, станом на 1 січня 1924 року, «вичистили» 3800 лісників і об'їждчиків (КОДА, фонд р-712, опис 1, спр. 65) [7].

9–13 березня 1924 року губернський з'їзд робітників землі та лісу Київщини підбив підсумки чистки працівників лісового господарства. Без роботи тоді залишилося лісничих 31%, помічників 23, лісокультурних наглядачів 42, рахівників 24 і лісової охорони 38% (КОДА, фонд р-712, опис 1, спр. 65).

В Україні кількість спеціалістів з вищою освітою з року в рік зменшувалася: у 1923–1924 рр. працювали 201 чоловік, 1924–1925 рр. – 188, у 1925–1926 рр. 134 особи (журнал «Лесовод», № 8, стор. 13). Практика чисток продовжувалася і в наступні роки. Незважаючи на випуск спеціалістів вузами, станом на 1930 рік, тільки 15% інженерно-технічного персоналу мали вищу, а 35% лише початкову освіту [8].

У травні 1925 року ВУЦВК та РНКУСРР ухвалили постанову про передачу селянським громадам 1681685 десятин лісів, з них із правом розкорчовування 847996 десятин. Ця операція викликала зміни в організації та управлінні лісовим господарством у багатьох районах України.

З 1923 по 1930 рр. керував ВУПЛОм Шаляхін, який закінчив церковно-приходську школу, але він був розумною людиною і робив те, що йому рекомендували заступники-професори В.Я. Гурський, Б.О. Шустов і О.І. Колесников.

Керівники ВУПЛу намагалися дотримуватися основоположних принципів ведення лісового господарства, зокрема, сталості і не виснажливості лісокористування. Науковою основою, на підставі якої ухвалювалися рішення, була класична лісова наука, насамперед, вчення Г.Ф.Морозова про ліс і роботи М.М.Орлова з економіки й організації лісовпорядкування. На ведення лісового господарства впливали вкрай негативні стосунки з лісовою промисловістю, яку не влаштовували правила рубок і обсяги рубок головного користування [8].

У 1923 році розпочалися і в 1925 році закінчилися заходи із ліквідації губерній і організації округів та окружних управлінь лісового господарства.

У 1927-1928 рр. ліси Східної України мали таку вікову структуру:

- молодники – 46 %;
- середньовікові – 24 %;
- пристигаючі – 12 %;
- стиглі та перестиглі – 18 %.

У лісах переважали сосна (43%), дуб і ясьень (37%). Щорічний приріст становив $2,8 \text{ м}^3$ на 1 га. Він був дещо вищий порівняно з 1914 р.[7].

У 1929 році на базі збільшених лісництв розпочалося створення лісгоспів, але 27 грудня того ж року Рада праці і оборони СРСР ухвалила постанову «Про організацію лісового господарства і лісової промисловості», а Раднарком СРСР вирішив передати всі лісозаготівлі Вищій Раді Народного господарства, тобто лісовій промисловості. У січні 1930 року ВУПЛ ліквідували і в зоні Полісся та північних районах Лісостепу на базі щойно організованих лісгоспів створили ліспромгоспи, а 112 лісництв перетворили в лісозаготівельні дільниці. Після підпорядкування лісового господарства лісовій промисловості по всій території України розпочалися концентровані рубки і вибіркові рубки кращих дерев навіть у середньовікових деревостанах. Керівників ВУПЛу арештували за «намагання зберегти колишні поміщицькі ліси», а лісове господарство, як самостійну галузь, ліквідували. За кілька років лісове господарство України довели до катастрофічного стану.

Лісовідновлення лише на деяких зрубках зводилося в основному до примітивного сприяння природному поновленню [8].

31 грудня 1931 року РНК СРСР ухвалив постанову про поділ лісів європейської частини держави на лісопромислову і лісокультурну зони. В Україні в лісопромислову зону включили 48 лісгоспів Полісся і північної частини лісостепу. Ліси на цій території підпорядкували лісовій промисловості, лісгоспи перетворили в ліспромгоспи, а 112 лісництв у лісозаготівельні ділянки. 61 лісгосп (степову і частково лісостепову зони) включили в лісокультурну зону і підпорядкували тресту «Укрдержліс» (керуючий Губа). Який перебував у складі Наркомзему УСРР.

5 січня 1932 року Постановою ЦВК і РНК СРСР ВРНГ ліквідували і замість неї створили Народні комісаріати, в тому числі, й лісової промисловості. В Україні створили Управління уповноваженого Наркомліспрому СРСР при РНК УСРР. Ця структура проіснувала до 1936 року. 22 жовтня 1936 року в Україні організували Наркомат лісової промисловості УСРР.

У зв'язку з початком ревізії лісовпорядкування в лісах державного значення на базі п'яти колишніх районів у 1935 році був організований Харківський лісовпорядний район, а в 1936 році — Київський лісовпорядний район. У 1937 році було прийнято рішення про підпорядкування Харківського і Київського лісовпорядних районів в систему Всесоюзної лісовпорядної контори «Ліспроект». В 1940 р., після воз'єднання Західної України, було створено Львівський лісовпорядний район.

В 1941 році три лісовпорядні райони у своєму складі мали 45 лісовпорядних партій, загальною чисельністю 350 інженерно-технічних працівників. На початку Великої вітчизняної війни Київський і Львівський лісовпорядні райони були розформовані, а лісовпорядники Харківського району були евакуйовані в Куйбишевську область для виконання важливої роботи по обліку кори бруслини. У травні 1942 року, після закінчення цих

робіт, лісовпорядний район був розформований, а лісовпорядники мобілізовані та відправлені на фронт.

Активну участь у створенні лісовпорядної служби в Україні приймали професори Харківського сільськогосподарського інституту А.Г. Марченко, Б.А. Шустов, Г.М. Висоцький, С.С. Тюков.

Після Великої Вітчизняної війни лісовпорядні роботи в Україні були продовжені в 1945 році відновленими Київським, Харківським і Львівським лісовпорядними районами. У зв'язку з поділом лісів державного значення на три групи (1946р.) була затверджена "Інструкція для впорядкування та ревізії впорядкування водоохоронних лісів". В 1947 році указом Президії Верховної Ради СРСР було організовано Міністерство лісового господарства СРСР, яким у 1951 році видана "Інструкція з упорядкування та обстеження лісів державного значення". Вона була розроблена з найбільшою детальністю.

Великі зміни в лісовому фонді, спричинені війною, знецінили наявні лісовпорядні матеріали, а на ліси, розташовані в районах фашистської окупації вони були майже повністю втрачені. Тому, для забезпечення централізованого керівництва лісовпорядкуванням на єдиній методологічній основі, у відповідності з Постановою Ради Міністрів СРСР від 4 квітня 1947 року була створена спеціалізована лісовпорядна організація — Всесоюзне аерофотолісовпорядне об'єднання «Ліспроєкт».

У 1948 році, на базі Київського, Харківського і Львівського лісовпорядних районів, був організований Український лісовпорядний трест з відповідною реорганізацією, а саме: були створені аерофотолісовпорядні експедиції — Українська, Харківська, Львівська, Перша, Друга і Третя Київська. Пізніше, в зв'язку з необхідністю проведення лісовпорядних робіт в Карпатах, була організована у Львові Закарпатська аерофотолісовпорядна експедиція, яка в 1957 році була приєднана до Львівської аерофотолісовпорядної експедиції [9].

Виконанням лісовпорядних робіт в колгоспних лісах займалося Бюро з лісовпорядкування колгоспних лісів, яке було підпорядковане Головному

управлінню лісового господарства України, а в 1954 році воно увійшло до складу Українського аерофотолісовпорядного тресту і на його базі було створено Четверту Київську аерофотолісовпорядну експедицію, яка в основному виконувала лісовпорядні роботи в колгоспних лісах.

В березні 1954 року була організована П'ята Київська лісовпорядна експедиція, яка виконувала роботи зі складання Генерального плану розвитку лісового господарства України, який був основним документом розвитку лісового господарства і лісокористування протягом 20-30 років.

Згідно наказу ВО "Ліспроєкт" від 12 квітня 1962 року №31 Український аерофотолісовпорядний трест було реорганізовано в Українське лісовпорядне підприємство з підпорядкуванням йому лісовпорядних експедицій.

В 1964 році було затверджено "Інструкцію з упорядкування лісового фонду СРСР", якою лісовпорядники користувалися понад 20 років. Лісове господарство в цей період управлялося централізовано за п'ятирічними планами і характеризувалося значним розвитком лісовпорядкування. У відповідності з наказом Мінлісгоспу СРСР від 22.03.1948 року в 60-х роках було в основному завершено впорядкування лісів першої та другої груп, починаючи з 1955 року проводиться повторна ревізія масивів, впорядкованих після 1945 року. Для натурального дешифрування меж таксаційних виділів і лісових урочищ широко використовувалися аерофотознімки, в тому числі спектрзональні, що забезпечувало підвищення якості, здешевлення і спрощення робіт при лісовпорядкуванні. Вперше була виготовлена карта лісів СРСР. Була розроблена оригінальна і самобутня теорія і практика лісовпорядкування як в області таксації та обстеження лісів, так і в області організації ведення лісового господарства, сприяючи цим самим розвиток суміжних з лісовим господарством галузей народного господарства. Також були відроджені деякі принципи дореволюційного лісовпорядкування, ліквідовані в 40-х роках, а саме — принцип постійності лісокористування, теорія нормального лісу і поняття обороту рубки. Лісовпорядкування стало

розглядатися як важлива економічна і організаційно-технічна складова розвитку лісової галузі країни. Таксаційна наука вступила на самостійний шлях свого розвитку, заклавши нову теоретичну основу і розробивши ряд прийомів та методів, що відповідали умовам ведення лісового господарства країни. Основні напрямки вдосконалення лісовпорядкування в 70-х і 80-х роках — впровадження електронно-обчислювальних машин першого та другого покоління для камеральної обробки інформації, а також розроблення підсистеми ОАСУ-лісгосп під назвою „Управління лісовими ресурсами” (УЛР). В створенні даної підсистеми найвагоміший вклад внесли українські лісовпорядники. Мета останньої полягає в автоматизації процесів направленою регулювання лісового фонду на різних рівнях управління лісовим господарством і оперативному забезпеченні державних галузевих і планових органів необхідною інформацією про ліси. Підсистема спрямована на повну автоматизацію державного обліку лісів і актуалізації даних про їх стан на будь-який момент для всіх територіальних рівнів управління, а також на прогнозування динаміки лісового фонду при перспективному і поточному плануванні розміру головного користування та основних лісгосподарських заходів. Методичні основи і технічні напрацювання підсистеми були використані при створенні і експлуатації повидільного банку даних “Лісовий фонд України”.

15 травня 1965 року була організована ґрунтово-лісотипологічна експедиція, яка 5 травня 1967 року перейменована в Комплексну лісовпорядну ґрунтово-лісотипологічну експедицію. Була проведена значна робота з ґрунтово-лісотипологічного картування Карпатського регіону та інших областей України.

У 1974 році були об’єднані Українська аерофотолісовпорядна експедиція з Четвертою Київською експедицією і за своєю чисельністю стала найбільшою експедицією Всесоюзного об’єднання «Ліспроект». Склад експедиції нараховував більше 220 інженерно-технічних працівників [10].

В цьому ж році була створена окрема Підзвітна, яку перейменували у Київську експедицію для проведення лісовпорядних робіт в умовах Сибіру та Далекого Сходу.

У 1986 році виходить перша частина “Інструкції з проведення лісовпорядкування в єдиному державному лісовому фонді СРСР” [10], яка регламентувала польові лісовпорядні роботи. Друга частина цієї інструкції по проведенню камеральних лісовпорядних робіт була видана в 1990 р.

В 1987 році Українська аерофотолісовпорядна експедиція реорганізована з госпрозрахункової експедиції у підзвітну, а в 1988 році Українська експедиція розділена на дві: Першу Українську і Другу Українську експедиції. В 1998 році Друга Українська експедиція була об’єднана з Київською експедицією.

Наказом Державного комітету СРСР по лісовому господарству від 12.03.1990 року №41 було започатковано виробниче впровадження неперервної інвентаризації лісів в лісогосподарських підприємствах Мінлісгоспу Української РСР.

Із здобуттям Україною незалежності, Українське лісовпорядне підприємство реорганізоване в Українське державне виробниче проектне лісовпорядне об’єднання ВО “Укрдержліспроект” та підпорядковане Міністерству лісового господарства України (наказ №133 від 31.10.1991р.) [11].

За останні майже 100 років унаслідок безглузких реформ неодноразово лісове господарство доводили до катастрофічного стану. Найкращі результати в роботі цієї галузі були тоді, коли вона мала статус Міністерства лісового господарства України.

2 СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ.

2.1 Лісовий фонд України.

Лісовий фонд – це територія лісів і земель, покритих лісом, які призначенні для потреб лісового господарства. Лісовий фонд відділений від земель іншого призначення відповідно до чинного законодавства. До земель лісового фонду належать лісові (призначені для вирощування лісу) та нелісові (рілля, сінокоси, води тощо).

Загальна площа лісового фонду становить 10,4 млн. га, лісова - 9,6 млн. га, покрита лісом – 8,6 млн. га. Частка гірських лісів становить 21,8% [12].

За 50 років площа лісів зросла на 21%, а запас деревини майже у три рази (рис.2.1.)

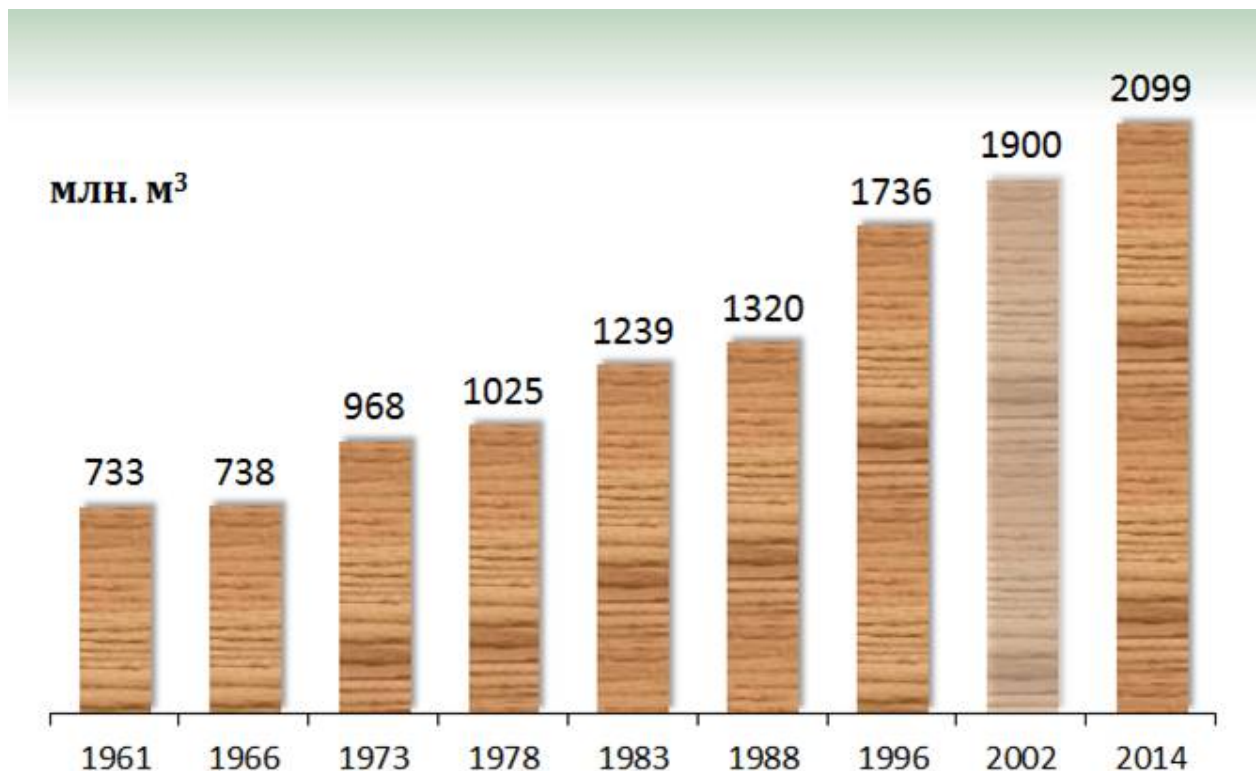

Рис.2.1 – Площа лісів України за останні 50 років

Ліси розміщені дуже нерівномірно. Наприклад, в Українських Карпатах ліси займають 40,5% від площі, в Кримських горах – 10,7%, на поліссі – 26,1%. В Лісостеповій зоні цей показник складає 12,2%, а в Степовій – 3,8%. До найбільш лісистих областей належать – Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Житомирська, Волинська і Чернівецька [13].

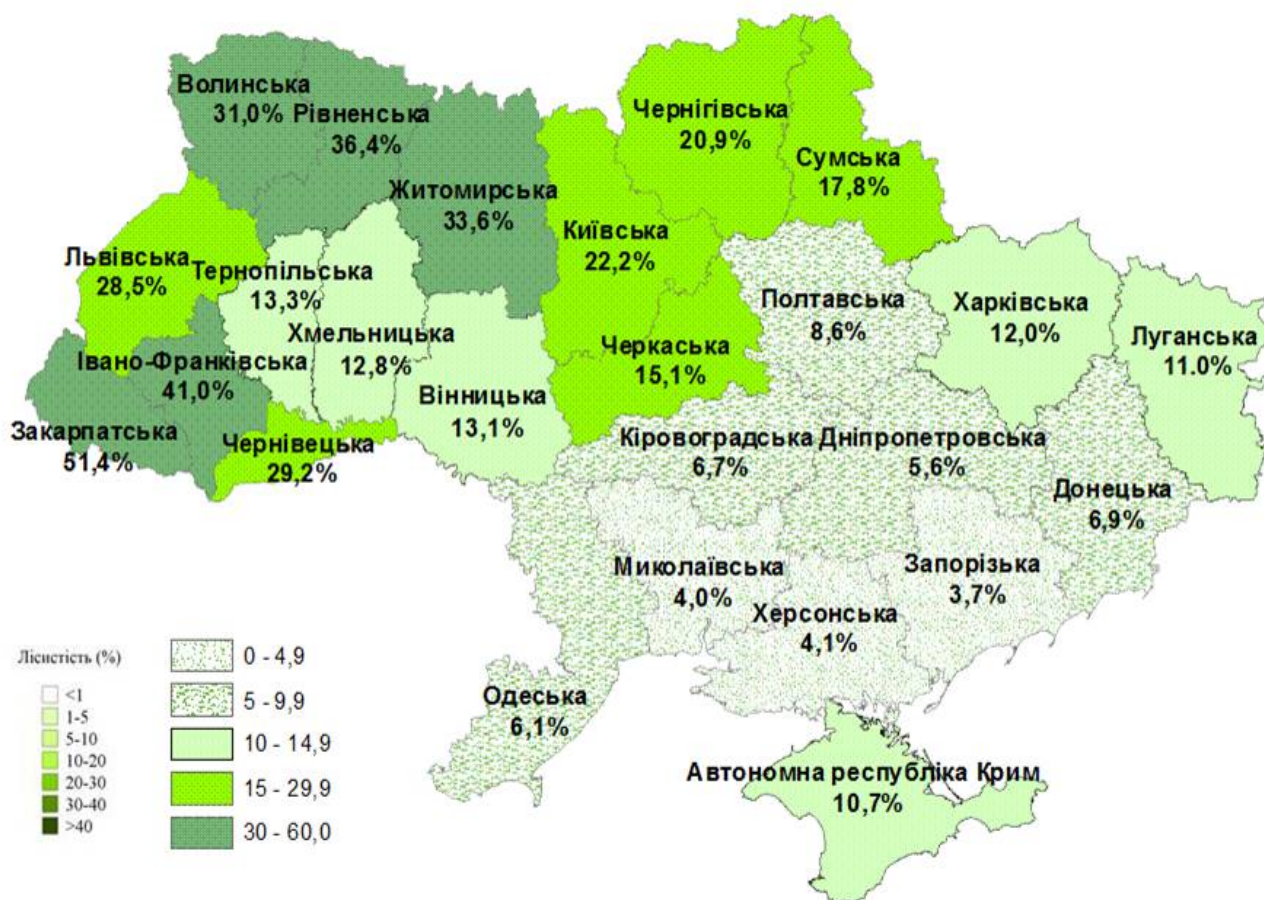

Рис. 2.2 - Лісистість адміністративних областей [12]

Таблиця 2.1 - Територія та лісистість адміністративно-територіальних одиниць України станом на 01.01.2016 р. [15]

Адміністративно-територіальні одиниці	Загальна територія, тис. га	В тому числі площа суші, тис. га	Площа вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок, тис. га	Лісистість, %	
				за загальною площею	за площею суші
АР Крим	2608,1	2391,5	278,7	10,7	11,7
Вінницька	2649,2	2606,2	346,5	13,1	13,3
Волинська	2014,4	1969,2	624,6	31,0	31,7
Дніпропетровська	3192,3	3035,8	179,2	5,6	5,9
Донецька	2651,7	2610,1	184,1	6,9	7,1
Житомирська	2982,7	2934,4	1001,6	33,6	34,1
Закарпатська	1275,3	1257,1	656,7	51,4	52,2
Запорізька	2718,3	2542,8	101,0	3,7	4,0
Івано-Франківська	1392,7	1369,3	571,0	41,0	41,7
Київська	2812,1	2638,3	624,1	22,2	23,7
Кіровоградська	2458,8	2383,4	164,5	6,7	6,9
Луганська	2668,3	2646,4	292,4	11,0	11,1
Львівська	2183,1	2140,6	621,2	28,5	29,0
Миколаївська	2458,5	2331,0	98,2	4,0	4,2
Одеська	3331,3	3118,2	203,9	6,1	6,5
Полтавська	2875,0	2726,6	247,4	8,6	9,1
Рівненська	2005,1	1962,9	729,3	36,4	37,2
Сумська	2383,2	2352,6	425,0	17,8	18,1
Тернопільська	1382,4	1363,1	183,2	13,3	13,4
Харківська	3141,8	3081,9	378,3	12,0	12,3
Херсонська	2846,1	2412,9	116,3	4,1	4,8
Хмельницька	2062,9	2023,3	265,1	12,8	13,1
Черкаська	2091,6	1955,2	315,1	15,1	16,1
Чернівецька	809,6	791,1	236,7	29,2	29,9
Чернігівська	3190,3	3122,8	665,7	20,9	21,3
м. Київ	83,6	76,9	31,3	37,2	40,7
м. Севастополь	86,4	85,5	32,8	38,0	38,4
Разом	60354,8	57929,1	9573,9	15,9	16,5

У складі лісового фонду України переважають ліси першої групи загальна площа яких становить 5072 тис га (51%). Ліси першої групи мають велике економічне та соціальне значення. Цінність їх визначається в першу чергу захисними, рекреаційними, охоронними та іншими численними корисними функціями, які вони виконують. У складі лісів першої групи водоохоронні ліси становлять 314,5 тис.га. З них заборонні смуги лісів по берегах річок, озер, водосховищ та інших водних об'єктів займають 268,8 тис.га, заборонні смуги лісів, що захищають нерестовища цінних промислових риб - 45,7 тис га. [15].

Лісові масиви України, що виконують захисні функції, становлять 1184,9 тис.га. З них протиерозійні ліси мають площу 527,4 тис га, захисні смуги лісів уздовж залізниць, автошляхів шляхів загальнодержавного та обласного значення - 229,9 тис га, особливо цінні лісові масиви - 20,5 тис га, державні захисні лісові смуги - 1,9 тис га, байракові ліси, стрічкові бори, степові - 405,2 тис га.

Ліси, що виконують санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції, становлять 1751,3 тис.га. З них ліси зелених зон навколо міст, населених пунктів і промислових підприємств займають площу 1581,0 тис.га, санітарної охорони джерел водопостачання - 40,2 тис.га, санітарної охорони курортів - 116,2 тис.га, міські 13,9 тис.га. Ліси спеціального цільового призначення становлять 202,2 тис га, з них заповідників - 135,3 тис.га, національних і природних пам'яток - 57,4 тис.га, заповідних лісових ділянок, а також лісів, що мають наукове та історичне значення - 9,5 тис.га.

У складі лісового фонду України переважають державні ліси, загальна площа яких сягає 7550 тис га. Загальна площа колгоспних лісів становить 1884 тис га. Як правило, вони представлені малопродуктивними насадженнями з малою часткою стиглих деревостанів (рис.2.3).

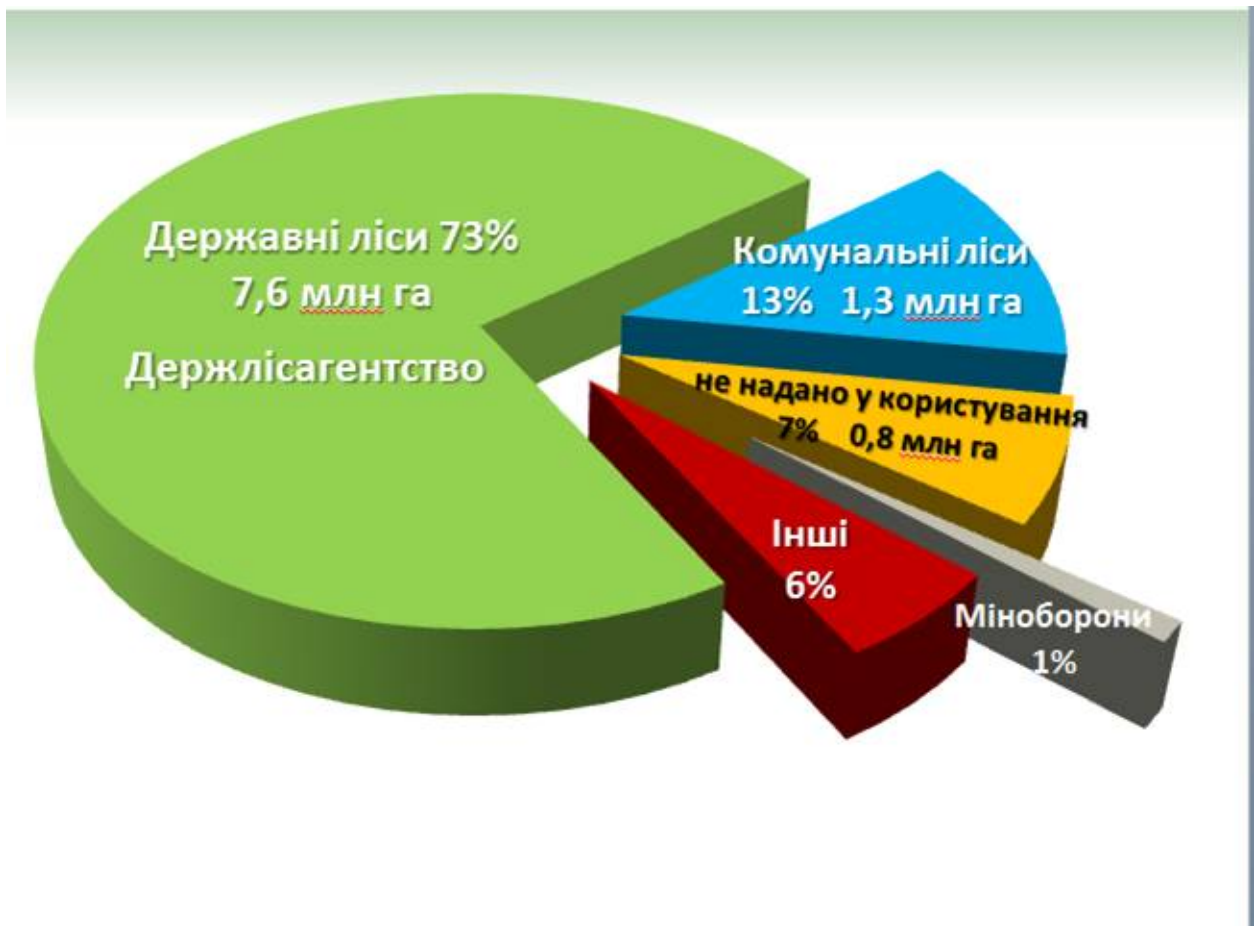

Рис.2.3 - Розподіл загальної площі земель лісового фонду України за відомчою підпорядкованістю

Забезпеченість лісом населення України — 0,17 га на людину — одна із найнижчих в Європі В Югославії вона сягає 0,46 га, у Болгарії — 0,42, в Румунії — 0,29, в Польщі — 0,24 га. Забезпеченість деревиною становить 25,4 м³ на одного жителя України [12].

Загальний запас деревини в лісах України становить 1319,9 млн. м³, в стиглих і перестійних насадженнях — 122,8 млн. м³.

Лісистість території України (частка покритої лісом площі) становить 15,9 %. За окремими регіонами держави лісистість така Карпати — 34%, Крим — 32, Полісся — 29, Лісостеп — II, Степ — 3%. Що можна прослідити за даними карти (рис.2.1) [12].

Лісистість території України значно менша від лісистості країн Європи Наприклад, лісистість Югославії становить 41,1%, Болгарії — 34,4, Польщі

— 28, Румуни — 28,1, Німеччини — 29,0, Угорщини — 18,0%. В цілому доцільно залісити близько 3 млн. га нелісової площі, щоб у перспективі довести лісистість території до 20%.

У державних лісах України переважають молодняки (44%). Інші вікові групи становлять:

- середньовікові – 39%;
- пристигаючі – 10;
- стиглі й перестійні — 7%.

У складі лісового фонду переважають хвойні породи, покрита лісом площа яких становить 2916,6 тис. га. Твердолистяні породи займають площу 2578,2 тис га, м'яко листяні породи — 624,0, чагарники — 11,6, інші деревні породи — 21 тис га. Найбільшу частку покритої лісом площі займають сосна (33%) і дуб (24%). Серед інших деревних порід ялина — 8 %, бук — 7, вільха — 6, береза — 6, акація— 5, ясен — 3, граб — 2, ялиця — 1, , інші породи — 3% (рис.2.4). Наведені цифри свідчать, що лісовий фонд України представлений в основному цінними твердолистяними та хвойними породами.

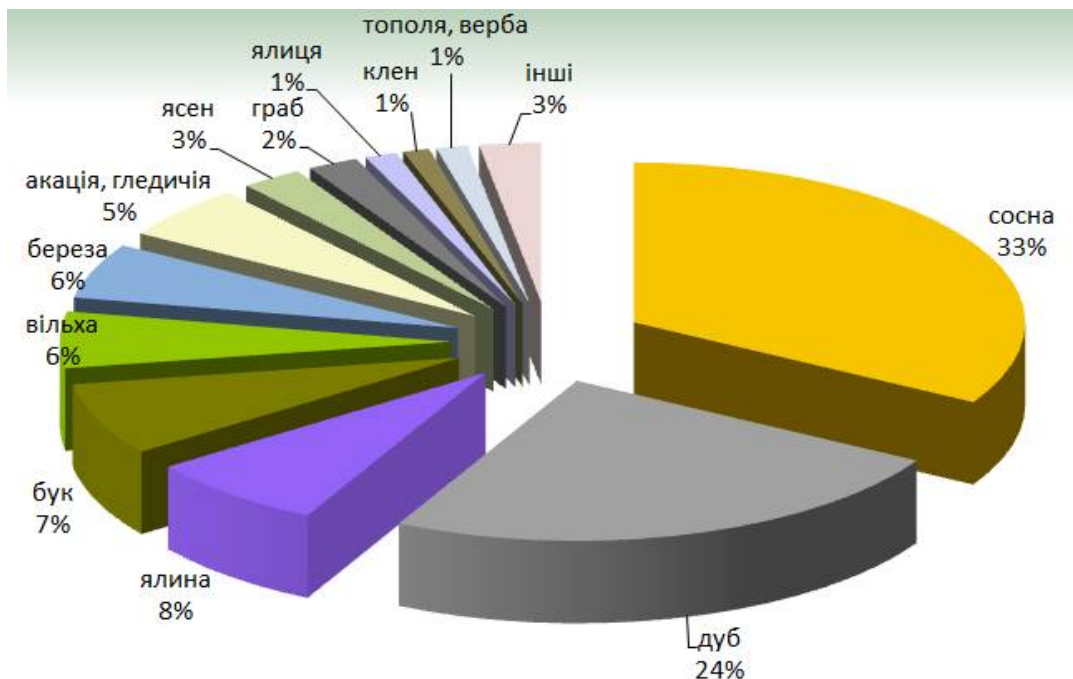

Рис.2.4 - Розподіл площі лісів України за переважаючими деревними породами

Середній запас деревини на 1 га покритої лісом площі України становить 153 м^3 , в стиглих і перестійних лісах — 252 м^3 . Середньорічний приріст деревини на 1 га покритої лісом площі становить $4,0 \text{ м}^3$. Найбільш продуктивні — це ліси Карпат (приріст деревини $5,1 \text{ м}^3/\text{га}$). У цілому продуктивність лісів України відповідає середньому європейському рівню. Так, приріст деревини на 1 га покритої лісом площі в Угорщині становить $6,2 \text{ м}^3$, Німеччині — $5,6$, Польщі — $3,4$, Югославії — $3,3$, Болгари — $1,8 \text{ м}^3$.

У лісах України дуже мало стиглих і перестійних насаджень, площа яких становить 500 тис га (5,8%). Середній вік хвойних насаджень 42 роки, твердолистяних — 52, м'яколистяних — 33.

Ліси України — це "зелене золото" молодої держави. Вони є джерелом цінної промислової сировини, продуктів харчування, стабілізуючим фактором навколишнього природного середовища. Для примноження цього національного багатства необхідно істотно підвищити продуктивність лісів, поліпшити їх охорону та захист. Питання підвищення ефективності відтворення лісів необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з організацією раціонального використання всіх компонентів лісу [12].

2.3 Використання лісових ресурсів.

Лісові ресурси — це сукупність матеріальних благ лісу, які можна використати без шкоди навколишньому середовищу і з найбільшою народногосподарською ефективністю.

Всю різноманітність компонентів лісових ресурсів залежно від їх призначення й особливостей використання можна об'єднати в такі групи:

- сировинні ресурси деревного походження (деревина, деревна зелень, кора);

- ресурси не деревного походження (гриби, ягоди, плоди, горіхи, лікарські ресурси, кормові та технічні ресурси не деревної рослинності тощо);
- ресурси тваринного походження (корисна та шкідлива лісова фауна, яйця, мед, роги, диких тварин тощо);
- багатосторонні корисні функції лісу та його позитивний вплив на навколишнє середовище.

Всі групи компонентів лісових ресурсів мають важливе економічне і соціальне значення. Їх доцільно використовувати в народному господарстві в напрямках, які дають змогу досягти високих кінцевих результатів.

Користування лісовими ресурсами поділяють на головне і проміжне. Головне користування лісом — це процес заготівлі деревини в стиглих і перестійних насадженнях. Проміжне користування лісом здійснюється в процесі догляду за лісом, санітарних рубок і рубок, пов'язаних з реконструкцією малоцінних лісових насаджень. Головне користування лісом необхідно здійснювати в межах розрахункової лісосіки Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (стаття 43) передбачає застосування економічних санкцій в тому випадку, якщо об'єми головного користування перевершують розрахункову лісосіку [13].

Головне користування лісом здійснюється в межах розрахункової лісосіки. Деревина, яка заготовлюється в процесі головних рубок, використовується найбільш повно. На більшості комплексних лісових підприємств України відходи лісозаготівельного виробництва застосовують для виготовлення продукції (технологічної тріски, вітамінного борошна, товарів народного споживання тощо), як паливо і для екологічних потреб (укріплення схилів, збагачення лісових ґрунтів тощо).

Значно гірше використовується деревина, яка заготовлюється в процесі проміжного користування лісом. Так, коефіцієнт використання потенційних ресурсів деревини від санітарно-вибіркових рубок на підприємствах Мін лісгоспу України в 1991 р. становив 0,954, прохідних — 0,954, прорідження

— 0 920, освітлення і прочисток - 0,500. Низький рівень використання деревини від рубок проміжного користування лісом пов'язаний з невисокою якістю сировини, з якої важко виготовити кінцеву продукцію (ДСП, ДВП, целюлозу, папір тощо) [15].

Деревну зелень хвойних порід використовують для виготовлення вітамінного борошна, хвойного екстракту, хвойної пасти та іншої продукції. В окремих областях України, яких невелика частка хвойних лісів, деревна зелень не використовується. У цілому в Україні застосовують тільки 30% потенційних ресурсів деревної зелені. Найбільш високий рівень використання деревної зелені досягнуто у Херсонській, Волинській, Полтавській, Дніпропетровській, Житомирській, Київській, Рівненській, Хмельницькій і Сумській областях.

Стан відтворення та використання лісосировинного потенціалу лісів характеризує об'єм головного та проміжного користування лісом, який припадає на 1 га лісової площі. Найбільш високий рівень інтенсивності головного та проміжного користування лісом досягнутий в Чернівецькій Вінницькій Івано-Франківській та Хмельницькій областях України

Важливе економічне і соціальне значення мають ресурси не деревної рослинності та лісової фауни з яких комплексні лісові підприємства виготовляють цінні харчові продукти. Необхідно відзначити що в Україні є значні резерви збільшення заготівлі не деревної рослинності (головним чином за рахунок плантаційного відтворення). Наукові дослідження та досвід передових підприємств свідчать що плантаційне відтворення ягід, плодів та грибів є важливим фактором підвищення ефективності використання не деревної рослинності.

Аналізуючи відтворення та використання ресурсів мисливської лісової фауни і мисливських угідь на території лісового фонду України бачимо що їхній потенціал використовується погано зокрема кормові ресурси мисливських угідь. Так відстрілювання лосів рекомендується здійснювати при чисельності тварин на 1000 га мисливських угідь не менше 2 оленів — 10

козуль — 15 кабанів — 2 зайців русаків — 20. Наведені дані свідчать що в Україні тільки чисельність дикого кабана досягла рівня який дає змогу здійснювати відстрілювання тварин без шкоди для їхнього розширеного відтворення [15].

Взаємозалежність між лісовим ресурсним потенціалом та лісовою промисловістю. Найбільш тісні зв'язки між галузями лісового комплексу, оскільки стан кожної з них істотно впливає на динаміку розвитку інших. Так, лісова промисловість має тісний зв'язок з лісовим господарством. Лісозаготівельні підприємства є головними споживачами основної продукції лісового господарства – деревного запасу, який включається в народногосподарський обіг шляхом вирубки частини смуглих насаджень і вивезення заготовлених круглих лісоматеріалів у пункти споживання.

Доцільно відзначити, що способи виконання технологічних і транспортних операцій у лісозаготівельному виробництві істотно впливають на стан лісовідновлення на лісосіках, зумовлюють появу боліт, підліску, підросту та не деревинної рослинності. Лісозаготівельне виробництво впливає на розвиток лісокористування і форм організації лісового господарства. Водночас організація лісовідновлення значною мірою визначає обсяги та способи заготівлі деревини.

Існують тісні організаційні та економічні зв'язки між лісовим господарством і лісозаготівельною промисловістю. Органи лісового господарства відпускають лісосічний фонд лісозаготівельним підприємствам і контролюють його експлуатацію. За стиглий ліс, відпущений у рубку, лісозаготівельні підприємства вносять кореневу плату, яка надходить у державний бюджет. Лісова охорона застосовує економічні санкції щодо лісозаготівельних підприємств за порушення встановленого порядку лісокористування.

Лісозаготівельна промисловість має тісні зв'язки з деревообробною та целюлозно – паперовою промисловістю, яким постачає круглі лісоматеріали

та технологічну тріску. Круглі лісоматеріали у великих об'ємах споживає лісопильне виробництво.

Найбільшим споживачем деревини в Україні є будівельний комплекс. На промислове та житлове будівництво витрачається близько 60% пиловника та будівельного лісу. Багато лісоматеріалів споживають добувні галузі промисловості (особливо вугільна та залізородна). На 1000 т добутого вугілля витрачається 30–35 м³ лісоматеріалів. Високоякісні круглі лісоматеріали та пиломатеріали використовують у суднобудуванні, для виготовлення телеграфних і спеціальних стовпів.

В Україні складається напружена ситуація з забезпеченням народного господарства лісоматеріалами, папером, картоном та іншою продукцією із деревини. З 1970 по 1987 рік поставки ділової деревини за межі України збільшились на 26%, а завезення зменшилось на 37%. Якщо в 1970р. привізні круглі лісоматеріали в загальному балансі споживання деревини становили 79%, то в 1987р. – тільки 59%.

За межі України вивезено 80 тис. м³ ділових лісоматеріалів і 156 тис. т паперу. Підприємства лісового комплексу України експортували в 1995р. 46,9 тис.м³ ДСП, 7,7 млн.м³ ДВП, 17,1 тис. м³ фанери, 15,5 тис.т целюлози, 2,5 тис.т зошитів. На міжнародний ринок Україна поставила меблів на суму 18,9 млн. грн. і сувенірів – на суму 25,6 тис. грн. [16].

Експортні можливості галузей лісового комплексу обмежені, з одного боку, невисокою якістю продукції, а з іншого – необхідністю враховувати, що Україна – одна з найменш забезпечених лісом і деревиною країн Європи. Підприємства лісового комплексу не задовольняють потреби внутрішнього ринку.

Галузі лісового комплексу тісно пов'язані зі світовим ринком. У комплексних лісових і спеціалізованих деревообробних підприємствах працює устаткування, закуплене в Швеції, Фінляндії, Німеччині, Польщі та інших країнах. Продукція цих підприємств надходить на міжнародний ринок,

зокрема, круглі лісоматеріали, ДСП, ДВП, меблі, технологічна тріска, продукція мисливського господарства [15].

2.2 Стан лісової промисловості України

В умовах незалежності України лісова промисловість має особливе значення для підвищення рівня забезпеченості держави та населення продукцією лісового комплексу та покращення, за рахунок збільшення обсягів лісових насаджень, екологічної обстановки.

За попередніми даними, в 1998 р., у зв'язку з скороченням обсягів виробництва лісової промисловості, у зв'язку з скороченням поставок деревини з інших регіонів і розривом господарських зв'язків, Україна недоодержить (в круглому обчисленні) близько 6 млн. м³ лісової сировини та біля 22% виробленої з неї продукції.

В цілому з 1997 р. обсяги продукції лісової промисловості скоротились на 7,6 млн. грн. Такі втрати були спричинені, в першу чергу неефективністю та не інтенсивністю використання деревинних ресурсів, яких і без того не вистачає. В Україні інтенсивність використання лісових ресурсів є найнижчою серед країн Європи [15].

Значні обсяги деревини Україна не добирає у лісах неспеціалізованих фондотримачів (колгоспів, міських лісів і парків, воен. лігоспів), а також у захисних смугах полів, річок і водоймищ.

Однією з причин уповільнення темпів розвитку раціональних технологій і удосконалення галузевої структури випуску продукції лісової промисловості була порочна орієнтація на поставки деревини і продукції, яка виготовлена на її основі, з інших регіонів. Тому в нас не досягло належного розвитку виробництво плит, картону і прогресивної тари.

Склалася парадоксальна ситуація, коли за рахунок власних ресурсів потреби держави в деревній сировині та продукції лісової промисловості задовольняються тільки на 1/3, тоді як деревні відходи використовуються тут

на 50-60%, а використання біомаси є значно нижчим, ніж у розвинутих країнах.

З переходом до ринкових відносин і завоюванням Україною незалежності підвищення ступеня задоволення її потреб у лісопродукції за рахунок місцевих ресурсів набуває особливої актуальності, оскільки для збереження існуючого рівня виробництва необхідно щорічно закуповувати деревину та її продукти на суму до 4 млрд. дол. США.

При сучасній структурі споживання лісопродукції, яка склалася, потреба в ній у 2016 р. зросла (у порівнянні з 1997р.) на 15%, а власні ресурси сиро рослого лісу на цей час розширилися тільки на 1,5%, тобто розрив між лісосировинними ресурсами місцевого виробництва і потребою в них стане ще більшим.

Дослідження структури потреб у деревині для виробництва основних видів продукції показали, що у перспективі потреба у пиломатеріалах помітно знизиться, а у прогресивних видах лісопродукції (деревних плитах, пресованих виробках, картоні, папері та ін.) – збільшиться у кілька разів. Розвиток цих виробництв які використовують вторинні ресурси (деревні відходи, макулатуру, кострицю та інше), забезпечить підвищення повноти та ефективності використання біомаси дерева, а також одержання замінників суцільної деревини. Також ці тенденції можна прослідити з даних Статистичного щорічника [14].

Баланси виробництва підприємств лісової промисловості та споживання лісоматеріалів та лісопродукції в Україні свідчать, що за 1990-2016 рр. їх поставки з інших республік скоротилися на 38%. Причому характерним є скорочення ввезення лісоматеріалів у не переробленому вигляді: ділової деревини – більш як у 2 рази, пиломатеріалів – на 33%, паливних дров – у 6 разів, інших пиломатеріалів – на 1/3. Ввезення клесної фанери знизилося в 3 рази, тоді як деревостружкових плит – виросло у 4 рази, деревоволокнистих плит – в 6, картону – в 4,5 і паперу – в 2 рази.

Збільшення ввезення продукції глибокої хіміко-механічної переробки деревини особливо виявилось в останні роки і є прогресивним явищем у торгівельно-економічних відносинах між країнами колишнього союзу. Але в умовах економічної незалежності України такий обсяг її поставок має і негативні наслідки – у зв'язку з нестабільною, завдяки нестабільності національної валюти, ціновою політикою.

Щорічне вивезення лісоматеріалів за межі республіки становить близько 1млн. м³ (в умовному обчисленні). Це – незначна кількість деревини бука і дуба, а також окремі види паперу і картону.

Збільшення обсягів виробництва на підприємствах лісової промисловості, а саме в лісовій, деревообробній та целюлозно-паперовій, можливе шляхом збільшення повноти використання всієї біомаси дерева, вторинних та інших волокнистих матеріалів та використання заміників. У перспективі приріст місцевого виробництва лісоматеріалів реальний за умов значного розширення площ швидкорослих і технічно цінних порід, здійснення ряду організаційно-технічних заходів по підвищенню продуктивності виробництва, переорієнтації експлуатації лісів I групи та інших лісових ресурсів.

Сьогодні, коли Україна переживає не легкі часи, коли економіка знаходиться в занепаді і маже в більшості галузях народного господарства існує безліч різноманітних проблем, економічний стан підприємств лісової промисловості та лісового комплексу в цілому хоче бажати кращого.

Нестабільність української економіки та національної валюти, нестача обігових коштів фінансових активів підприємств призводять до постійного зменшення обсягів випущеної продукції, її якості та конкурентоспроможності на ринку.

Подальший розвиток галузей лісової промисловості потребує повного радикального реформування, що включає в себе заміну фізично та морально застарілого обладнання, наділення підприємств обіговими коштами, розробка ефективних, раціональних технологій, раціональне використання відходів.

На превеликий жаль, сьогодні, в державі існує значний дефіцит грошових коштів і тому сподіватись на реформування в близькому майбутньому лісової промисловості та народного господарства в цілому не доводиться.

3 ПРОБЛЕМИ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

3.1 Еколого-економічні проблеми забезпечення народного господарства України сировиною.

Недостатня лісистість території України незначні запаси стиглого га перестійного лісу невисока продуктивність середньовікових і пристигаючих лісів створюють труднощі щодо забезпечення лісопромислового комплексу місцевою сировиною, а народного господарства і населення — кінцевою продукцією з деревини. Ці труднощі ускладнюються тим, що скорочується постачання деревини з Росії.

Для успішного вирішення цього завдання необхідно розробити національну довгострокову програму підвищення ефективності відтворення лісових ресурсів і раціонального їх використання. Доцільно в короткий строк досягти зменшення залежності підприємств лісопромислового комплексу від імпорту деревини.

Для остаточного вирішення цієї проблеми необхідний тривалий період. Разом з тим є можливість частково вирішити її у більш короткий строк. У першу чергу, це більш ефективне використання ресурсів деревини та її заміників, які є на численних підприємствах і в організаціях. Так, у комплексних лісових підприємствах України потенційні ресурси відходів лісозаготівель у 2015 р. становили близько 2,6 млн. м³, а маломірної деревини від рубок догляду за лісом — 3,4 млн. м³ [15].

Із загального об'єму деревинних відходів лісозаготівельного та лісогосподарського виробництва близько 2,6 млн. м³ можна було використати для виробництва промислової продукції. Це значний резерв деревної сировини. Він становить близько 40% деревини, яка заготовлюється в процесі головного користування лісом [15].

Необхідно істотно змінити на краще сучасну неефективну структуру споживання деревини, яка формувалася впродовж довгих років функціонування бюрократично-командної системи господарювання. Доцільно прискорити розвиток галузей промисловості, які ефективно переробляють деревину (перш за все целюлозно-паперову). Сировиною для розвитку целюлозно-паперової промисловості є не тільки деревина, але і макулатура, вторинні сировинні ресурси сільського та комунального господарств (солома, очерет, деревина, яка заготовлюється в процесі догляду за парками, садами та поодинокими деревами тощо).

Неефективно (переважно як дрова) використовується деревина, яка заготовлюється в процесі рубок догляду за смугами вздовж залізничних і автомобільних доріг. І це в умовах гострого дефіциту на деревину, коли її можна використати як повноцінну сировину для виготовлення целюлози, картону ДСП, ДВП та іншої ефективної в споживанні продукції. В полезахисних смугах можна щорічно заготовляти 2,5 млн. м³ деревини.

Україна для виробництва картону та іншої продукції використовує тільки 500 тис. т. макулатури, в той час як є можливості збільшити її споживання до 1 млн. т у рік [15].

Значна частка круглих лісоматеріалів в Україні використовується без попередньої механічної та хімічно-механічної обробки (стовпи, паливо тощо). Тому їх необхідно замінити більш ефективними. Очевидно, що ринкові економічні відносини, до яких прагне Україна деревини, прискореному розвитку ресурсозберігаючих виробництв і технологій.

Другий напрям вирішення проблеми — це істотне поліпшення відтворення лісосировинних ресурсів. Перспективними є плантаційне лісорозведення (особливо на непридатних для сільськогосподарського виробництва землях) вирощування насаджень із швидкорослих деревних порід, введення в лісові культури модрина японської та інших продуктивних деревних порід з метою їх вирубки в процесі проміжного користування лісом.

Необхідно підвищити ефективність відтворення захисних смуг уздовж транспортних шляхів не тільки для посилення їх захисних функцій, але й отримання повноцінної кондиційної деревини, забезпечити заліснення всіх малопродатних для сільськогосподарського виробництва земель. Підвищення лісистості території України до 20% дасть змогу в перспективі забезпечити лісопромисловий комплекс місцевими сировинними ресурсами, поліпшити кліматичні умови і їх позитивний вплив на продуктивність сільського господарства, а також збільшити рекреаційний потенціал лісів і його позитивний вплив на здоров'я населення [16].

3.2 Проблеми раціонального використання та управління лісовими ресурсами.

Екологічна криза, дефіцитність лісосировинних ресурсів в Україні (лісистість території – 15,9 %, при оптимальній у 19-23%; за рахунок власного виробництва потреба в деревині щороку задовольняються на 25-27%) завжди спонукали її фахівців до пошуку внутрішніх сировинних резервів для підвищення рівня самозабезпечення потреб країни за рахунок місцевих ресурсів, поліпшення показників навколишнього середовища.

Перевантаженість лісового відомства виробничими функціями, відсутність належних машин, механізмів і технологічних ліній (а останнім часом – і робочої сили) призвели не тільки до погіршення стану лісового фонду і, як наслідок, до зменшення продуктивності лісових земель, але й до його само-відсторонення від виконання надзвичайно важливої державної функції: відповідальності за піднесення рівня або повне забезпечення потреб держави в послугах лісу, в лісосировинних (і в першу чергу – деревних) ресурсах власного виробництва.

Формуванню такого ставлення сприяли гарантовані в минулому поставки деревини з інших регіонів, а також відповідний унітарному режимові господарський механізм – з його фінансово-кредитною системою,

плануванням і ціноутворенням, - який в цілому не стимулює виробника, не сприяє використанню госпрозрахункових підойм.

Незважаючи на державну самостійність України і становлення ринкових умов господарювання, керівництво лісового відомства України і сьогодні всілякими методами намагається утриматися на старих позиціях концепції відтворення лісів і користування деревними ресурсами, які явно входять у суперечність з ринковими умовами. Підтвердженням цьому є наукові праці співробітників Мін лісгоспу України і Лісовий Кодекс України, що орієнтовані на закріплення за цим відомством виконання лісозаготівель і первинної дерево переробки, тобто за ним права визначати лісосіку, давати їй матеріально-грошову оцінку, проводити лісозаготівлю та реалізацію деревини.

Господарчий механізм, створений в умовах партійно-командної системи, не міг не вплинути на характер концепції ведення лісогосподарського виробництва і на стан лісів: в Україні на базі практично постійного лісофонду відведено в захисні насадження і виключено з експлуатації майже половину деревостанів, а в експлуатаційних лісах здійснювалися виснажливі головні рубки, а після доведення вікової структури до критичної відбулося штучне «перекачування» головних рубок у рубки догляду шляхом збільшення у (3-3,5 рази) обсягу вирубки за масою.

Негативні результати не забарилися: через вирубування при рубках догляду кращих дерев (дерев «майбутнього») продуктивність середньовікових, досягаючих і стиглих деревостанів є на 20-40% (а в окремих випадках і на 50%) нижчою від нормальної, оптимальної, встановленої за таблицями ходу росту.

Негативні тенденції склалися і в промисловій переробці деревини. Аналіз матеріаломісткості продукції цієї підгалузі лісового комплексу показав, що із загального обсягу перероблюваної деревної продукції на продукції використовується 42%, а решта йде на паливно-енергетичні потреби або у відходи [16].

Структура використання деревних ресурсів і випуску продукції на деревній основі взагалі є незадовільною. В Україні з кубометра заготовленої деревини, а також у розрахунку на душу населення виробляється менше деревостружкових (у 2 рази) і деревоволокнистих (у 6) плит, фанери (у 8), целюлози (в 10), паперу і картону (майже в 20 раз), ніж у Фінляндії, Франції, Швеції, Італії та Німеччині [16].

Також – одна з основних проблем українського лісового комплексу є те що, ліс офіційно не визнається нерухомим майном, він вилучений із фінансового і товарного обігу. Основний лісовий закон України – Лісовий Кодекс [17] – не визнає і не визначає ліс, як об'єкт економіко-правових стосунків, не передбачає просторової обмеженості такого об'єкта.

Не сприяє покращанню ситуації в лісовому господарстві система фінансування та методологія формування державного лісового доходу, за якими лісовирощування виявляється збитковим внаслідок переливу рентних коштів у інші галузі, що є споживачами деревини. Це зумовлено саме невизнанням лісових угідь нерухомим майном та вилученням даних природних об'єктів з цивільного та товарного обігу.

Виникає такий економічний казус, що ліс як угіддя офіційно не визнається носієм вартості. Після вирубки (знищення або порушення цілісності лісового угіддя) заготовлена деревина набуває вартості, стає товаром. Наслідком такої «державної економічної політики» є бажання всіх суб'єктів вирубувати ліс, надаючи йому «товарного вигляду», а не займатись лісовирощуванням.

Перш за все, б'ють на сполох і говорять про вимирання дерев і знищення цілих лісів екологі. Важливим аспектом цієї проблеми є хвороби дерев, за цим потрібно постійно слідкувати і вирубувати хворі дерева, адже інакше може вимерти цілий ліс. Проте, найбільше захисників навколишнього середовища турбує масове вирубування здорових дерев. Для того, щоб боротися з цією проблемою, в Україні є так званий електронний облік сировини, або ж чіпування. Таким чином можна відслідковувати перевезення

деревини не лише по країні, а й за кордоном. Для чіпування використовують спеціальні бірки зі стійкого чорного пластику з унікальним штрих-кодом, який надійно захищений від підробок. Таким чином фіксують усі необхідні відомості про деревину: породу, назву сортименту, сорт, довжину, діаметр та об'єм спиляного дерева, а також дані про особу і лісогосподарське підприємство, які її заготовили. В Україні є так званий електронний облік сировини / Wikimedia/. Важливо, що зняти чи перебити чіп без пошкодження неможливо. Станом на I півріччя 2015 року електронним обліком деревини користувалися лісівники 17 областей України, таку систему хочуть зробити обов'язковою всюди, однак тут виникає ряд проблем. Найперше, цю ідею потрібно підтримати на державному рівні, а тоді запроваджувати на місцях. Та, як це часто буває, державної підтримки немає. Масове знищення лісів

Згідно із даними Державного агентства лісових ресурсів України, об'єми самовільних рубок довго, протягом 2003-2015 років постійно зменшувались. Однак вже у 2008 році склали 20,1 тисяч кубометрів, що на 2,2 тисячі більше, ніж у попередньому, 2007 році. Однак і ця статистика, в основному, щодо незаконних рубок, які здійснюються місцевим населенням, тому відображає дуже малі об'єми. Найбільшу кількість браконьєрських рубок лісів зафіксовано у Львівській області. Так, наприклад, у 2010 році в області самовільно було винищено 8 047 кубометрів деревини, і показники не стоять на місці. Саме тому, до 1 грудня поточного року тут планують встановити GPS-трекери на автомобілі, які возять деревину. Це допоможе не лише відслідковувати махінації та проходження деревини, а й контролювати використання автомобілів в робочий час, та оцінити роботу працівників. Експерти не заперечують й факту, що взимку рубки збільшуються. Адже ближче до зимових свят, окрім масових, відбуваються також самовільні рубки дерев, яких фактично ніхто не фіксує. Порівняно з 2013 роком, у 2014 обсяг незаконних рубок зменшився на 20%. Однак показники все одно залишаються високими.

Не можна забувати також про лісові пожежі. Особливо напруженою є ситуація у східних та південних областях, де є найбільше штучних лісів. Значному підвищенню пожежної небезпеки сприяє постійне зростання рекреаційного навантаження на ліси (див.табл.3.1). Також все частіше спостерігають масові порушення вимог пожежної безпеки з боку населення. Понад 98% пожеж виникає саме з цієї причини.

Свого часу Україна приєдналася до Загальноєвропейського процесу захисту лісів на рівні міністрів (MCPFE) і підписала Страсбурзьку резолюцію [17] щодо проведення обов'язкового проведення моніторингу лісових екосистем, згідно з вимогами Міжнародної Спільної Програми оцінки та моніторингу впливу забруднення повітря на ліси в регіоні Європейської Економічної Комісії ООН (ICP Forests). Такий моніторинг забезпечує швидке інформування зацікавлених органів про стан лісу та, навіть, цілої екосистеми. В останні роки для боротьби з тіньовим обігом деревини в Україні були здійснені досить потужні заходи: від моніторингу незаконних рубок та посилення відомчого, податкового та митного контролю, до застосування суворої адміністративної і карної відповідальності за порушення лісового законодавства. Запроваджена система електронного обліку деревини та створені в підвідомчих лісогосподарських підприємствах постійно діючі рейдові бригади з виявлення порушень лісового і мисливського законодавства.

Незаконні вирубки контролюються КК України, статтею 246 «Незаконна порубка лісу» [18], однак відповідальність несуть далеко не усі браконьєри. Адже для притягнення до відповідальності факт незаконної рубки повинна зафіксувати так звана державна лісова охорона. Проте, рішучих дій чекати від влади не доводиться. Бо, зважаючи на те, що лісове господарство не приносить великого прибутку, а, відповідно економіка від цього не змінюється, вносити корективи в закон ніхто не поспішає.

Таблиця 3.1 - Основні показники ведення лісгосподарської діяльності (1990-2016) [15]

	Обсяги продукції (товарів та послуг) лісового господарства (у фактичних цінах), млн.грн	Площа рубок, га	Заготівля деревини ¹ , тис.м ³		Кількість лісових пожеж, одиниць	Площа лісових земель, пройдена пожежами, га	Згоріло та пошкоджено лісу на пні, м ³	Збитки, заподіяні лісовими пожежами, тис.грн	Площа відтворення лісів, тис.га
			усього	у т.ч. від рубок головного користування					
1990	x	536400	12642,0	5755,0	2714	2388	79236	x	37,5
1991	x	443683	10833,0	5267,0	2771	1717	38051	x	33,7
1992	x	546906	10183,0	5047,0	5869	4101	77758	x	31,9
1993	x	715050	9649,0	4761,0	2967	3178	174354	x	29,7
1994	x	612454	9959,0	4891,0	7411	10040	391159	x	33,1
1995	x	532943	9741,0	4574,0	3758	3537	145400	x	38,4
1996	x	496600	9176,0	4375,0	4928	12671	308543	x	38,5
1997	373,0	403100	10597,0	4761,0	2309	1467	11806	615,4	38,5
1998	396,6	435400	10548,7	5138,5	3915	4418	123034	4555,7	36,7
1999	521,3	434600	10308,7	4879,7	6070	5532	163858	5822,3	38,6
2000	744,4	455100	11261,7	5236,4	3696	1610	20249	1367,6	37,8
2001	824,2	570300	12022,3	5507,3	3205	3772	139604	6204,3	42,6
2002	946,8	376591	12826,8	5833,0	6383	4983	59206	3378,9	45,9
2003	1108,9	383191	15953,3	6589,4	4527	2817	19720	1817,5	48,3
2004	1594,6	468648	17300,7	6962,1	1876	595	1944	428,7	53,9
2005	1991,1	484673	17124,3	6918,4	4223	2325	32101	3535,0	58,6
2006	2451,1	468188	17759,8	7330,9	3842	4287	53119	5917,6	66,7
2007	2956,3	476241	19013,9	7616,3	6100	13787	1304271	188412,2	73,6
2008	3382,7	425344	17687,5	7528,2	4042	5529	395257	58750,3	80,2
2009	3138,1	357949	15876,5	7211,8	7036	6315	223764	24686,4	80,9
2010	4097,7	402205	18064,6	7767,4	3240	3668	343840	26728,4	70,1
2011	5674,8	421750	19746,2	8647,5	2526	1049	11804	3215,9	72,4
2012	5911,6	417005	19763,6	8433,2	2163	3479	289291	56062,7	70,1
2013	6363,9	415420	20340,6	8484,0	1113	418	2496	1376,2	67,7
2014 ²	7739,9	382623	20672,4	8853,1	2003	13778	144694	51701,8	58,0
2015 ²	10778,2	399296	21924,2	9097,7	3813	14691	170686	20164,5	60,4
2016 ²	12838,8	386382	22612,8	9282,2	1249	1249	32559	8619,2	63,2

¹ За 1990-2002рр. наводяться дані щодо заготівлі ліквідної деревини.² Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

3.3 Перспективи розвитку ресурсного потенціалу.

Для визначення перспективних напрямків розвитку лісової промисловості необхідно обґрунтувати напрямки формування сучасного лісопромислового комплексу на основі галузевої та регіональної структури з орієнтацією на задоволення попиту економіки держави та ринку на його продукцію при повному і ефективному використанні власного виробничо-ресурсного потенціалу. Досягнення поставленої мети можна забезпечити шляхом порівняння світового досвіду з становищем у лісовій галузі України.

Досвід структурної політики у країнах з розвинутою економікою показує, що вона була спрямована на зростання і підвищення ефективності функціонування промислового комплексу, на реалізацію кінцевої мети — забезпечення усталеної конкурентноспроможної національної економіки.

Наприклад, на початку 70 х років продукція США була низької якості і низької конкурентоспроможності, через що торгівельний баланс країни був від'ємним, сталося зниження експорту, а частка промислової продукції на світовому ринку скоротилася на третину. Промислова політика США передбачала подолання зазначених негативних явищ.

У Франції формування і реалізація промислової політики здійснювалися через державне втручання та регулювання економіки, прийняття стратегічних рішень та розробку пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу. Всілякі міжнародні угоди були націлені на захист лісів господарюючим суб'єктам на внутрішньому ринку.

Наведений фрагментарний аналіз структурних перетворень у розвинутих країнах дає можливість виділити типові елементи промислової політики, які доцільно започаткувати і розширити в Україні. Основні з них:

- законодавче прийняття стратегічних, рішень щодо розвитку структурної переорієнтації промисловості, забезпечення контролю за ключовими галузями, внутрішнім ринком та інвестиціями;

- використання фінансової підтримки вітчизняного виробництва;
- формування зовнішньоекономічної політики у відповідності з національними інтересами, розробка і реалізація інноваційно-інвестиційних проектів;
- формування сітки фінансових інститутів господарського спрямування ринкового типу;
- державна підтримка вітчизняного бізнесу виробництва та ринку.

Дослідження і розробка пропозицій щодо структурної перебудови лісового комплексу мають велике значення бо проблему задоволення попиту держави і окремих громадян на деревину та продукцію на дерев'яній основі за умов нестачі власної сировини можна поставити на друге місце після вирішення проблем забезпечення енергоносіями та газом.

У системі сформованих міжгалузевих комплексів лісовий як виробничо-економічна система відіграє важливу роль. Питома вага його галузей у загальному обсягу виробництва товарної продукції України що року становить близько 2,5%, середньооблікової чисельності промислово-виробничого персоналу — близько 4 5% основних виробничих фондів — 2%. Лісовий комплекс забезпечує реалізацію низки міжгалузевих функцій, які постадійно об'єднуються в ланцюг «лісовирощування — заготівля — переробка» [19].

Аналіз стану економіки лісового комплексу а також тенденцій і пропозицій щодо його розвитку доцільно дослідити за двома основними підходами: методичним та економічним.

Методичний підхід є необхідним у зв'язку з традиційними особливостями організації лісогосподарського і лісопромислового виробництв у минулому коли були гарантовані поставки лісоматеріалів з Росії та інших регіонів, а власним лісам відводилася природоохоронна роль і ресурси використовувалися не на інтенсивній основі. Промислова переробка деревини структура випуску продукції в цілому не були орієнтовані на конкурентні умови ринкового господарювання, на формування ефективного

виробництва з урахуванням діяння ринкових законів (вартості, попиту, пропозиції, конкуренції).

З економічної та соціальної точок зору ліс та його ресурси є продуктом і предметом праці а з економічної — засобом виробництва компонентів середовища і регенерую чого впливу на навколишнє середовище, тобто ліс є товаром, має вартість, належить до відновлюваних природних ресурсів а тому повинен використовуватися в обсягах згідно з лісівничими принципами безперервності та невиснажливості.

В Україні не дістали розвитку плантаційне лісовирощування та цільове користування лісом для плитного та целюлозно-паперового виробництв.

Враховуючи унікальність поєднання у лісовому господарстві природних і соціально-економічних складових, а також тривалий період лісогосподарського виробництва, Державним агентством лісових ресурсів України була розроблена та запропонована Концепції Державної цільової програми розвитку лісового господарства України на 2016-2020 роки замість Державної цільової програми «Ліси України», термін дії якої закінчився у 2015 році.

Програма спрямована на забезпечення збалансованого розвитку лісового господарства, спрямованого на посилення екологічних, соціальних та економічних функцій лісів України.

Виконання Державної цільової програми розвитку лісового господарства України на 2016–2020 роки забезпечить:

- реалізацію принципу збалансованого розвитку лісового господарства та невиснажливого лісокористування;
- екологічно орієнтоване ведення лісового господарства та комплексне використання лісових ресурсів;
- впровадження природозберігаючих технологій, зменшення обсягів суцільної системи рубок, розширення обсягів проведення поступових та вибіркових систем рубок головного користування;

- перехід до ландшафтного (водозбірного) принципу лісокористування та програмно-цільових методів лісовирощування;
- розширене відтворення лісів, в тому числі з максимальним використанням природного поновлення, а також садивного матеріалу із закритою кореневою системою;
- здійснення лісогосподарських заходів з урахуванням регіональних еколого-економічних та соціальних особливостей;
- застосування сучасних технологій попередження та боротьби з лісовими пожежами;
- розширення захисного лісорозведення, зокрема за рахунок оптимізації площ захисних лісових насаджень лінійного типу за зональним принципом, з метою формування стійких лісоаграрних ландшафтів та зменшення загрози деградації земель;
- застосування сучасних інформаційних та вимірювальних технологій, використання матеріалів дистанційного зондування Землі;
- розширення плантаційного лісовирощування та створення біоенергетичних плантацій швидкорослих деревних порід;
- подальшого розвитку лісової інфраструктури (будівництво і ремонт лісових доріг, мостів, підпірних стінок, гідротехнічних споруд);
- підтримку процесу незалежної добровільної лісової сертифікації;
- розвиток фінансово-економічної системи ведення лісового господарства на основі удосконалення заходів державного регулювання та застосування ринкового інструментарію;
- збільшення прибутковості лісового господарства на основі використання недеревної продукції (грибів, ягід, лікарської сировини тощо) та інших корисних властивостей лісів (рекреація, туризм, мисливство тощо);
- передачі лісів, що перебувають у державній власності, крім насаджень лінійного типу, до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства.

ВИСНОВКИ

Стан справ в якому сьогодні знаходиться лісовий комплекс можна назвати дійсно критичним. Комплекс у сьогоднішні зітнувся з рядом таких проблем – екологічна криза, дефіцитність лісових ресурсів, конкуренція з закордонними виробниками (якість вітчизняної продукції у порівнянні із закордонною, показує не на нашу користь), недостача інвестиційних ресурсів, застарілість техніки тощо.

Розвиток ринкових умов господарювання поставив перед працівниками лісу складні завдання в зв'язку з приватизацією державного майна і можливою зміною форм організації виробництва в комплексних лісогосподарських підприємствах.

Основними напрямками розв'язання проблем розвитку лісового комплексу (лісогосподарського і лісопромислового виробництв) є:

- вдосконалення форм управління цим комплексом;
- комплексне використання наявних деревних ресурсів (власних і завізних);
- інтенсифікація відтворення лісів і користування лісом.

При ситуації, що складається в нашій державі (корпоратизації лісопромислових підприємств і державної власності на ліси), визначальним стає вибір форм організації виробництва в комплексних підприємствах, і в тому числі – забезпечення реалізації основних принципів відтворення лісів, користування лісом, ефективною переробки лісосировинних ресурсів.

Сьогодні лісогосподарським і лісопромисловим виробництвом управляють ті самі відомства з виконанням тих самих функцій, що й раніше. Звичайно, за час своєї діяльності існуючі форми управління мали певні здобутки, але їх структура громіздка, їх функції не сприяють розвитку самостійності підприємств входять у суперечність з економічними методами

управління виробничими процесами, а зовнішньоекономічна діяльність орієнтується на експорт продукції, головним чином сировинного напрямку.

З огляду на стан навколишнього середовища, лісового фонду і користування ним, на необхідність комплексної переробки лісосировинних ресурсів, вітчизняний і зарубіжний досвід, на особливості економіки лісового комплексу в умовах становлення ринкової моделі господарювання, у правління лісогосподарським і лісопромисловим виробництвом в Україні доцільно організувати з урахуванням чіткого поділу функцій між структурними формуваннями: Міністерством лісів України, Міністерством промисловості України, Міністерство екології та природних ресурсів України.

Реалізація запропонованої моделі управління лісовим комплексом можлива за умови розробки концепції господарювання в галузі та пакета нормативних матеріалів, відповідного доопрацювання Лісового Кодексу, а також становлення основних інститутів ринку, які в цілому повинні забезпечити ведення робіт по відтворенню лісів, користуванню лісосировинними ресурсами та їх промисловій переробці на науковій основі. Трансформування існуючої системи може бути і частковим – у порядку експерименту у певних природноекономічних зонах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пастернак П.С. Ліс і охорона вод від забруднення / П.С. Пастернак, М.М. Приходько - Ужгород: Карпати, 1988. - 96 с.
2. Генсірук С.А. Ліси України / Наук. тов. ім. Шевченка, УкрДЛТУ. - Львів, 2002. - 495 с.
3. Вернадський В.І. Жива речовина. - М., 1978. - 235 с.
4. Іваницький Б. Колонізаційна й господарська роль лісу на Правобережжі й Подніпров'ї в XVI-XVII вв.: - Наук. Записки УТГІ, I (IV). Регенсбург, - 1948.
5. Кубійович В. Географія лісу. Географія України й сумежних земель. Кр.-Л. 1943.- 165 с.
6. Генсірук І. Історія лісництва в Україні . - Львів. Світ. 1990. - 236 с.
7. Іваницький В. Лісове господарство Московщини й України (порівняльний нарис). Сучасні проблеми економіки України, П. Праці Укр. Наук. Інституту, XXXII. В. 1936. – с.39.
8. Іваницький Б. Ліси й лісове господарство на Україні, I — II. Праці Укр. Наук. Інституту. В. 1939. - с.58.
9. Кубійович В. Географія лісу. Географія України й сумежних земель. Кр.-Л. 1943. - 325 с.
10. “Інструкції з проведення лісовпорядкування в єдиному державному лісовому фонді СРСР” -1990 р.
11. “Про організаційну структуру управління лісовим господарством” наказ Міністерства лісового господарства України від 31.10.1991 р. №133 //База даних Державного агентства лісових ресурсів - URL: <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/>(дата звернення 7.05.2017).
12. Шаблій О. «Економічна географія» // Львів. Світ. 2014. - 304 с.

13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991р. №1264-ХІІ //База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2997-14> (дата звернення 7.05.2017).
14. Лісовий кодекс України: Кодекс України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ //База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>(дата звернення 7.05.2017).
15. Статистичний щорічник України. 2016 рік. Міністерство статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 7.05.2017).
16. Сенякевич І. Економіка галузей лісового комплексу // Київ. Знання. 2016.- 304 с.
17. Страсбурзька резолюція E/1990/S2 – Збереження лісових генетичних резерватів; S3 – Децентралізований європейський банк даних про лісові пожежі; S4 – Адаптація гірських лісів до нових умов навколишнього середовища; S6 – Європейська мережа досліджень лісових екосистем. URL: www.un.org/ru/ga/45/docs/45res.shtml
18. Кримінальний кодекс України: Кодекс України н від 05.04.2001 № 2341-ІІІ //База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 7.05.2017).
19. Медведєв Ю. Дяченко Я. Проблеми розвитку лісопромислового комплексу: пріорітети, структура, ефективність. // Економіка України 2015. №1. -58 с.